

СВІТЛАНА ШЕВЧЕНКО,

кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

SVITLANA SHEVCHENKO,

Candidate of Sciences in Sociology, Senior Research Fellow at the Department of Social Physiology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

svetls@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6369-9096>

Українські воєнні мігранти в Польщі: життя підлітків та їхніх матерів

Вступ

Дослідження українських воєнних мігрантів, чисельність яких по двох роках повномасштабної війни сягає близько п'яти мільйонів осіб¹, є важливою частиною сучасної соціологічної рефлексії. Міграційні процеси такого масштабу є унікальними для сучасної Європи й вимагають глибокого дослідження та розуміння. У цій розвідці подано результати якісного емпіричного дослідження серед українських воєнних мігрантів у Польщі, сфокусованого на підлітках віком 14–18 років та їхніх матерях.

Тут і далі вживаємо термін «мігранти», а не «біженці» з огляду на те, що переважна більшість із них юридично мають статус мігранта, яким надано тимчасовий прихисток, а не статус біженця. Термін «біженці» вживається у тексті тільки в разі аналізу звітів ООН, які оперують цим поняттям (refugees), але мають на увазі українських воєнних мігрантів. Люди, які після 24.02.2022 року виїхали з України за кордон (крім переїзду до Росії або Білорусі, зокрема примусового), є *українськими воєнними мігрантами*. Термін «воєнні мігранти» вже застосовують у суспільних науках (Kubiciel-Lodzińska, 2023; Burliai, 2023; Niedźwiecka-Iwańczak, 2023; Valdimarsdóttir, 2023), хоча деякі дослідники продовжують користуватися більш звичним терміном «біженці». З огляду на юридичні особливості наданого українцям статусу тимчасового прихистку (що

¹ УВКБ ООН (Управління Верховного комісара ООН у справах біженців — UNHCR, the UN Refugee Agency) станом на серпень 2024 року подає дані про 6 739 400 біженців, серед яких 1 278 535 осіб в Росії та Білорусі (<https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>).

Цитування: Шевченко, С. (2024). Українські воєнні мігранти в Польщі: життя підлітків та їхніх матерів. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 51–84, <https://doi.org/10.15407/sociology2024.04.51>.

значно відрізняється від статусу біженців), вважаємо за доцільне вживати термін «воєнні мігранти».

У перший рік після вторгнення країною вимушеного переміщення найчастіше ставала для українських родин Польща. Дані польської статистики (що базуються на кількості актуальних номерів PESEL UKR, тобто ідентифікаційних номерів, які містять позначку, що людина прибула з України до Польщі після 24.02.2022 року) свідчать про те, що на піку (жовтень 2022-го) кількість українських воєнних мігрантів становила 1,38 млн осіб, після чого спала до неповного мільйона осіб і залишається такою досить довго (див. рис.). Зауважимо, що ці дані можуть бути не зовсім повними через те, що деякі воєнні мігранти не отримували статус прихистку, а легалізувалися у Польщі в інший спосіб, але, попри те, ця статистика є найбільш релевантним джерелом даних.

Станом на серпень 2024 року в Польщі перебувало 976 тис. українських воєнних мігрантів (Szczegółowe statystyki, 2024). Приблизно 41% із них — діти віком до 18 років (таке співвідношення дітей та дорослих є стабільним принаймні впродовж останнього року). Серед повнолітніх мігрантів частка жінок становить 72% (там само).

В Україні екстремальна ситуація війни, з одного боку, відкидає соціальні практики багатьох людей назад, до часів, коли базові потреби (їжа, житло, безпека і т.ін.) не були задоволені, з іншого — люди шукають (і знаходять) для дітей можливості освіти, раннього розвитку, додаткових занять тощо, підлаштовуючись під відключення електрики та сигнали повітряної тривоги. У Польщі, вочевидь, ситуація не є екстремальною, але багато сімей українських мігрантів зіткнулися зі значним зниженням рівня життя, роз'єднанням родини, звуженням кола спілкування та іншими складностями, на тлі чого залежність дитини від дорослого (головно від матері) зростає. Водночас діти не несуть тягар відповідальності за прийняття рішень в умовах невизначеності, продовжуючи жити «дитячим життям». Отже, можна казати про контроверсійність дитячого досвіду в умовах міграції, викликану зростанням залежності від дорослих (як у сенсі фі-

Кількість українських воєнних мігрантів у Польщі за даними польської статистики

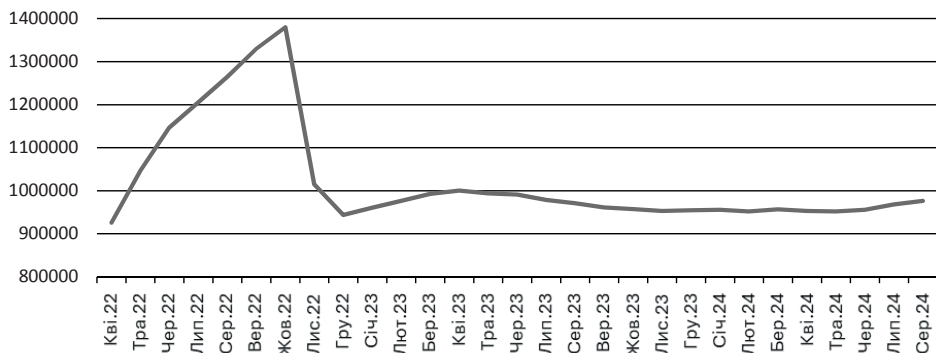

Рис. Кількість українських воєнних мігрантів у Польщі, за даними видачі документів PESEL UKR. Джерело: складено авторкою на базі відкритих даних Уряду Польщі (сайт <https://dane.gov.pl/>).

зичного існування, так і в сенсі психологічного навантаження) і водночас дорослішанням в нових умовах, із новими життєвими можливостями для адаптації.

Для матерів, своєю чергою, ситуація ускладнюється, головним чином, станом невизначеності (адже багато з них переїзд до Польщі по двох роках перебування в іншій країні все ще сприймають як тимчасовий захід) та, відповідно, відсутністю інтеграції у місцеву спільноту, що не сприяє успішній адаптації. Чимало жінок стан невизначеності переживають дуже складно, і цей стан «тимчасовості», неможливості спланувати майбутнє та відсутності розуміння того, який зі шляхів є кращим, значно підсилює більшість звичайних труднощів міграції. Щойно у родини з'являється більш-менш конкретний план стосовно подальших дій, жінки-мігрантки відчують значне полегшення, навіть якщо цей план вимагає великих зусиль для реалізації.

Метою емпіричного дослідження було вивчення досвіду українських мігрантів старшого підліткового віку та їхніх матерів, котрі опинилися в Польщі після 24.02.2022 року і наразі проживають у польській столиці. Дослідницьке питання полягало в тому, щоб зрозуміти, яким є бачення з боку підлітків та матерів свого життєвого шляху, їхні мотиви щодо повернення або неповернення, стосунки з оточенням, що впливає (позитивно чи негативно) на процеси адаптації. Особливістю дослідження є проведення глибинних інтерв'ю з двома членами родини — окремо з дитиною 14–18 років, окремо з матір'ю¹, що вможливило врахування сімейної динаміки при аналізі даних. Дослідження має експлораторний характер.

Стан розроблення проблеми

Є багато окремих емпіричних досліджень щодо проблем та потреб українських воєнних мігрантів, проведених на замовлення міжнародних організацій, урядових структур, НУО тощо. Втім, ці дані не завжди утворюють цілісну картину та можуть швидко втрачати актуальність через постійну зміну ситуації. Прикладом є дослідження, проведені УВКБ ООН серед українських мігрантів у 2022–2024 роках (Lives on Hold, 2022, 2023, 2024), вже відбулося п'ять хвиль опитування у країнах, де перебувають українські воєнні мігранти: по дві у 2022–2023 роках та одна 2024 року. У звіті п'ятої хвилі зазначається, зокрема: «Хоча більшість біженців і ВПО, охоплених лонгїтюдною підвибіркою, повідомили про ті самі наміри, що й у попередньому раунді (70% для біженців і 69% для ВПО), близько третини підвибірки змінили бачення перспектив щодо повернення» (Lives on Hold, 2024: р. 5), отже, наміри людей змінюються відповідно до поточної ситуації, і в умовах невизначеності такого кшталту дані не можуть бути базою для прогнозів. Крім того, серед причин повернення як основні зазначають тільки дві: «бажання повернутися до свого культурного середовища (55%) і бажання возз'єднатися з родичами (35%)» (Lives on Hold, 2024: р. 7). Такі відповіді (особливо щодо бажання повернутися до свого середовища) можуть бути соціально бажаними та маскувати інші мотиви, котрі не завжди «вхоплю-

¹ В одному випадку було проведено три ГІ в рамках однієї родини: з матір'ю, її сином та донькою, обидва з яких мали вік в діапазоні від 14 до 18 років.

ються» в подібного роду дослідженнях. Таким чином, кількісні дані мають обмеження, пов'язані з недостатньою глибиною пояснень мотивацій та очікувань респондентів. Лонгітудні кількісні дослідження добре показують динаміку змін у великих соціальних групах, але можуть не вловити певні мікротенденції, пов'язані з мотивацією людей. Проведене якісне дослідження мало на меті надати більш глибоке пояснення мотивації українських воєнних мігрантів та розкрити замасковані, латентні чинники (не)повернення, адаптації й т.ін.

У соціології накопичено чималий матеріал з досліджень сімей мігрантів, їхньої адаптації та акультурації, але українські воєнні мігранти в Польщі мають низку особливостей, що робить наявні дослідження (присвячені, переважно міграційним потокам із країн Глобального Півдня) недостатніми з кількох причин:

- значна частка родин українських мігрантів є роз'єднаними, адже більшість чоловіків не мають права виїзду з України;
- з іншого боку, зважаючи на високий рівень трудової міграції в Польщу впродовж років перед повномасштабним вторгненням, багато хто з воєнних мігрантів мають знайомих або родичів, які вже тривалий час проживають у цій країні;
- українські мігранти мають досить високий рівень освіти та прагнуть влаштуватися на роботу;
- українські мігранти живуть у стані невизначеності й часто мають намір повернутися додому;
- культурне середовище (та мова) такої країни, як Польща, не сильно відрізняється від українського, а тому проблеми міжкультурної взаємодії є меншими порівняно з тими, які спостерігаються у середовищі мігрантів із культурно віддалених суспільств.

У статтях польських авторів фокус інтересу, вочевидь, спрямовано на проблеми саме польського суспільства та вплив на нього українських мігрантів. У звіті «Допомога польського суспільства біженцям з України» (Baszczak, 2022) описано результати опитування щодо залучення поляків до надання допомоги українським мігрантам в перші місяці, інші автори (Duszczuk, 2023) розглядають соціоекономічні наслідки та виклики для польського суспільства по року від вторгнення, у статті (Wiśniewski, 2024) розглянуто масштаб потоку українських мігрантів до Польщі та його вплив на наявні демографічні структури, група дослідниць (Kubiciel-Lodzińska, 2024) порівнює воєнну та довоєнну українську міграцію до Польщі, зосереджуючись на проблемах ринку праці та інтеграції.

Експлораторне дослідження (Grabowska, Jastrzebowska, Kyliushyk, 2023) присвячено вивченню психологічного капіталу (PsyCap) воєнних мігрантів у Польщі та ролі стійкості (резильєнтності) у ньому. Дослідження було проведено навесні 2022 року, майже одразу після вторгнення, в умовах практично екстремальних, коли виїзд за кордон вважався тимчасовим чи, принаймні, короткостроковим. Група дослідників (Oviedo, Seruczynska, Torralba et al., 2022) також вивчали копінгові стратегії¹ та стратегії резильєнтності серед україн-

¹ Копінгові стратегії — дії для опанування ситуації в складних умовах, від англ. «to cope» — «успішно впоратися зі складною ситуацією».

ських воєнних мігрантів (94 напівструктуровані інтерв'ю, з яких 58 — у Польщі), згрупувавши копінгові стратегії у шість кластерів (стосунки, внутрішнє життя, активність, терапія, позитивні досвіди, очікування кращого). Це також дослідження першої половини 2022 року; мігрантів було інтерв'юйовано в період від 1 до 3 місяців після виїзду з України. Досвіду жінок-мігранток у Польщі в перші місяці по вторгненню (червень–липень 2022 року) присвячено також якісне дослідження (Kuzmuk, 2024).

Зазначені дослідження охоплюють головно повнолітніх мігрантів, тоді як проведене мною дослідження спрямоване як на дорослих жінок, так і на підлітків рівною мірою.

Наявні дослідження підліткового досвіду адаптації та впливу адаптації дітей на інтеграцію родини. Наприклад, у статті (Bergnehr, 2018) описано вплив дітей на благополуччя сімей біженців з Близького Сходу у Швеції. Дослідження ґрунтується на інтерв'ю як з дітьми, так і з батьками, а також на аналізі щоденникових записів біженців. Авторка доходить висновків про те, що стрес акультурації значно пом'якшується успіхами дітей у навчанні, а також про те, що дитяча агентність має значний вплив на благополуччя батьків, оскільки благополуччя досягається у стосунках з іншими та завдяки цим стосункам. Схоже за змістом дослідження підлітків та матерів у сім'ях мігрантів Німеччині (Titzmann, Gniewosz, 2018) демонструє, що підлітки інколи стають мовними посередниками, і матері тих підлітків, які добре володіють німецькою, повідомляють про меншу кількість труднощів соціально-культурної адаптації, особливо тоді, коли підліток був сильно залучений до сімейних обов'язків.

Відмінність ситуації українських воєнних мігрантів від ситуацій, описаних у наведених вище роботах, полягає, з одного боку, в тому, що культурна близькість України та Польщі значно вища, відповідно, акультурація в польському суспільстві є полегшеною, але, з іншого боку, ситуація раптової та незапланованої міграції й зазвичай частини родини (жінки з дітьми) суттєво відрізняється від більш-менш обдуманого та зваженого міграції всієї родини.

Акультурація та міжкультурна адаптація в сім'ях мігрантів є достатньо дослідженою темою. Наприклад, у роботі (Berry, 2007) наведено докази того, що найпоширенішою стратегією є інтеграція (віддання переваги збереженню своєї культурної спадщини, водночас із прагненням брати участь у житті суспільства-реципієнта), а не асиміляція, відокремлення чи маргіналізація. У більшості випадків ця стратегія також є найбільш адаптивною, як психологічно, так і соціокультурно. Якщо казати про український феномен, то налаштованість багатьох українських воєнних мігрантів на повернення призводить до того, що інтеграція не відбувається повною мірою.

Дизайн досліджень, який передбачає якісні опитування і дітей, і дорослих, стає дедалі поширенішим (Husbands, Mitchell, Kinghorn et al., 2024), як і дослідження, спрямовані на обох батьків — матір та батька (Lansford, Zietz, Al-Hassan et al., 2021). Остання робота спирається на міжкультурні дослідження дитячо-батьківських стосунків та доводить, що внутрішні чинники (рівень індивідуалізму / колективізму батьків, прогресивного / авторитарного батьківського ставлення) мають більшу пояснювальну потужність, ніж міжкультурні.

Напередодні вторгнення я брала участь у дослідницькому проєкті на замовлення UNFPA¹ із вивчення сімейних стосунків, де якісний етап дослідження полягав у проведенні ГІ із сімейними парами — окремо з чоловіком, окремо з дружиною (Shevchenko, 2022), і в цьому проєкті участь одночасно двох членів подружжя та порівняння їхніх відповідей уможливили глибше розуміння установок та очікувань як жінок, так і чоловіків. В умовах, коли сімейний аспект воєнної міграції є надзвичайно вагомим, залучення до дослідження двох членів родини (матері та дитини підліткового віку) має високу евристичну цінність.

Методологія дослідження

Вибір якісної методології (напівструктурованих глибинних інтерв'ю із жінками та їхніми дітьми підліткового віку, які після вторгнення опинилися в Польщі) зумовлений, в цілому, обмеженістю кількісного підходу до збирання та аналізу даних та неможливістю розкрити глибинні мотиви та установки в рамках нерепрезентативних кількісних опитувань. Водночас якісна методологія, за всієї обмеженості щодо екстраполяції на генеральну сукупність, дає змогу глибоко дослідити мотивацію, установки та очікування респондентів, зрозуміти їхні потреби, переконання та побоювання, оцінити роль латентних факторів, які виявляються поза увагою кількісних досліджень, а також описати роль непередбачуваних чинників.

Таким чином, загалом було проведено $N = 25$ глибинних інтерв'ю з членами 12 сімей (12 матерів та 13 їхніх дітей-підлітків віком 14–18 років, у т. ч. в одній сім'ї — із братом та сестрою). Термін проведення — січень–березень 2024 року, тобто по двох роках після початку повномасштабної війни. Крім умови участі як матері, так і її дитини підліткового віку я додала умову проживання у Варшаві на час проведення дослідження та, відповідно, очну розмову в будь-якій зручній для респондентів локації міста. Звичайно, нові технології уможливають онлайн-ГІ, і це могло б розширити географію учасників, але було обрано шлях саме особистих зустрічей у Варшаві, що зменшило географічне охоплення, але було передумовою для більш глибоких та насичених розмов. Від усіх учасників було отримано усну інформовану згоду на проведення інтерв'ю, а також згоду на запис.

Роль дослідника під час проведення глибинних інтерв'ю із вразливими категоріями населення є вагомою, і мій особистий життєвий досвід людини, яка після 24/02 виїхала до Польщі з дітьми, був значною мірою схожий із досвідом жінок-учасниць, що полегшувало контакт та створювало умови для довірливої розмови. Зазначимо, що у міжнародному дослідженні (Oviedo, Seryczyńska, Torralba et al., 2022) автори теж звернулися до українських мігранток для того, щоб саме вони проводили ГІ, адже ці інтерв'юєрки «через свою національну спорідненість із респондентами та подібний досвід могли мати перевагу емпатії щодо них і, таким чином, бути у кращій позиції для подолання стресу та емоційної травми, які могли виникнути під час інтерв'ю» (Oviedo, Seryczyńska,

¹ UNFPA (United Nations Population Fund) — Фонд ООН у галузі народонаселення.

Torralba et al., 2022: p. 4). У статті польського дослідника (Łuczaj, 2024) описано терапевтичний потенціал біографічних інтерв'ю та наголошено на тому, що інтерв'ю не тільки вимірює соціальну реальність, а й задовольняє емоційні потреби учасників та посилює їхню саморефлексійність. Проводячи ГІ, я не ставила собі таке завдання, проте по завершенню розмови частина жінок і навіть окремі підлітки зізнавалися, що були задоволені спілкуванням, можливістю висловити свої почуття та осмислити важливі теми.

Рекрутинг учасників (позаяк через етичні обмеження інтерв'ю не проводилося з особистими знайомими) був досить складним. Пошук респонденток (матерів) відбувався методом снігової кулі, а також шляхом розсилки запрошень на електронні адреси (для учасників безкоштовних курсів, організованих Варшавським університетом, у яких я також брала участь¹). Окремою частиною рекрутингу став пошук у групах українців у Польщі (чи конкретно у Варшаві) на платформах Фейсбук і Телеграм, де за ключовими словами (типу «підлітка», «підлітку») ідентифікувалися матері підлітків, після чого їм висилалося особисте запрошення до участі. У запрошенні було описано мету дослідження, пояснено головні етичні моменти стосовно згоди на участь, анонімності, конфіденційності інформації тощо, запропоновано до вибору зручні варіанти зустрічі. Пропозиція підліткам до участі в дослідженні надходила вже безпосередньо від їхніх матерів, адже я рекрутувала саме матерів із пропозицією участі для цієї жінки та її дитини підліткового віку.

Загалом бажання мігрантів брати участь у дослідженнях, які потребують часових витрат і натомість не передбачають винагороди, є досить слабким. Особливо важко було рекрутувати підлітків, які здебільше не бачили для себе жодної переваги від участі в такого роду інтерв'ю. Досить часто траплялася ситуація, коли жінка ладна була зголоситися до участі, а її дитина підліткового віку — ні, і в такому разі інтерв'ю не проводилися. Можливо, за умови фінансування дослідження та можливості запропонувати учасникам винагороду за участь, рекрутинг учасників був би простішим завданням. Зі свого боку я могла запропонувати хіба що оплату кави / чаю, якщо розмова відбувалася в кав'ярні.

Інша складність процесу рекрутингу полягала в тому, що вкрай важко було залучити до дослідження тих людей, в кого складна життєва ситуація та / або дуже травматичний досвід. Багато своїх відмов щодо участі жінки обґрунтовували саме так (звісно, переважна більшість запрошень взагалі залишилися без жодного відгуку, і про причини цього можна тільки здогадуватися):

- *«Да, я подхожу под критерий людей, которых вы ищете, мы с сыном (17 лет) приехали 2 года назад с оккупированной территории, но делаю все, чтоб ребёнок забыл ужасы, которые мы пережили, я не хочу вспоминать все, что было, и хочу, чтоб ему об этом не напоминали. Здесь у него все хорошо».*
- *«... ніяк, я зараз шукаю працю, а весь вільний час на прибираннях чи навчанні».*

¹ Я брала участь у курсах, які проводилися онлайн, а також в екскурсіях. Таким чином, на своєму акаунті я бачила електронні адреси тих учасників, з якими була записана в ті самі групи на онлайн-курсах та екскурсіях, тобто особисте знайомство з потенційними респондентами виключалося.

– «... чи передбачена якась винагорода за участь в інтерв'ю? Бо я більшість часу проводжу на роботі і не можу втрачати заробіток».

– «Не думаю, що дитина погодиться, в неї тривожні стани (: (: (:».

У підсумку половину жінок було рекрутовано методом снігової кулі або особистого запрошення, а половину — шляхом розсилки запрошень на електронні адреси або у приватні повідомлення соціальних мереж. У разі особистого запрошення було отримано 3 відмови, в разі розсилки запрошень response rate був, звісно, набагато нижчим (не всі запрошені могли відповідати критеріям пошуку). При розсилці 160 запрошень було отримано 34 відповіді, в т. ч. 22 відповіді — про невідповідність критеріям участі, 6 відмов і лише 6 згод на участь у дослідженні.

Із викладеного вище випливають **обмеження** проведеного дослідження, головним з яких, вочевидь, є нерепрезентативність отриманих даних та зміщення в бік більш благополучних сімей. Жінки, що погодилися на участь, були активними учасницями дослідження, розлого та з готовністю відповідали на поставлені запитання, не виражали бажання завершити інтерв'ю раніше (навпаки, як правило, ГІ тривали довше, ніж було заплановано), водночас для підлітків така розмова інколи ставала чимось на кшталт нудного уроку, на якому із ввічливості варто досидіти до кінця, відповідаючи «так», «ні», «не знаю», «не думав про це» тощо. Якщо жінки могли певною мірою ототожнити себе з фігурою інтерв'юєрки-дослідниці та її (моїм) життєвим досвідом, з огляду на подібність ситуації воєнної міграції, то для підлітків такого ототожнення не могло бути. Поодинокі приклади довших, ніж було заплановано, інтерв'ю з підлітками, пов'язані з індивідуальною схильністю окремих респондентів до рефлексії щодо суспільної тематики та / або наявністю в особі дослідниці людини, що уважно слухає. Як уже зазначалося, практично недосяжними для дослідження є ті, хто перебуває у складній життєвій ситуації та / або має дуже травматичний досвід (оскільки я рекрутувала жінок, то саме вони приймали первинне рішення про те, чи залучати до дослідження свою дитину, як видно з наведеної вище цитати). Не виключено, що недосяжними залишилися ті сім'ї, де чоловіки виїхали незаконно або виїхали з окупованих територій через Росію. Хоча дорослих чоловіків я не рекрутувала, вони могли відмовити дружину від участі (був випадок, коли жінка попередньо дала згоду, а потім повідомила, що чоловік проти участі її та дитини, і відмовилася).

Опис основних результатів дослідження

Сценарії інтерв'ю з жінками та підлітками базово були однаковими, за винятком того, що тема «робота» в розмовах із жінками замінялася темою «навчання» в бесідах із підлітками. Середня тривалість інтерв'ю становила 58 хвилин, в т. ч. для інтерв'ю з жінками — 63 хвилини¹, а з підлітками — 54 хвилини². Підлітки практично завжди відповідали максимально коротко, це видно навіть по

¹ Найменша тривалість інтерв'ю з жінками — 49 хвилин, найбільша — 92 хвилини.

² Найменша тривалість інтерв'ю з підлітками — 37 хвилин, найбільша — 81 хвилина.

кількості уточнювальних запитань, які доводилося їм ставити. Жінкам достатньо було позначити тему, і далі вони самі розповідали дуже детально, натомість у хлопців та дівчат доводилося уточнювати багато деталей. При аналізі транскриптів виявилось, що середня кількість запитань в інтерв'ю з жінками — 81, тоді як під час інтерв'ю з підлітками було поставлено в середньому 131 запитання, причому за меншу кількість часу.

Усі жінки під час інтерв'ю розмовляли українською мовою, хоча для деяких з них вона вочевидь не є основною мовою спілкування в родині, натомість третина підлітків (4 із 13) розмовляли російською.

У таблицях 1 і 2 наведено основні дані учасників дослідження.

Таблиця 1

Дані учасниць (матері)

Ідентифікатор	Вік	Звідки	Сімейний стан	Місце перебування батька дитини	Діти*	Праця	Освіта	Приїзд до Польщі
М1	44	Київ	Розлучена	Україна	Д 18 р., Д 9 р.	Україна	Вища	Травень 2022
М2	44	Тернопільська обл.	Розлучена (після 24.02.2022)	Україна	С 16 р.	Польща	Вища	Весна 2022
М3	44	Харків	Заміжня	Польща (вік 60+)	С 15 р., Д 11 р.	Польща	Вища	Березень 2022
М4	49	Запоріжжя	Заміжня	Україна	С 15 р., С 24 р.	Польща	Вища	Березень 2022
М5	50	Київ	Заміжня	Україна	Д 17 р., Д 20+ р.	Польща	Вища	Кінець 2022 (блекаути)
М6	39	Київ	Заміжня	Польща (3 дітей)	Д 15 р., Д 10 р., Д 3 р.	Польща	Вища	Березень 2022
М7	51	Дніпро	Заміжня	Україна	С 17 р., Д 22 р.	Польща	Вища	Весна 2022
М8	37	Київ	Заміжня	Україна, ЗСУ	Д 16 р., С 15 р., Д 12 р., Д 10 р.	Навчається	вища	Березень 2022
М9	42	Київ	Розлучена (після 24.02.2022)	Україна	С 14 р., Д 11 р.	Польща	Вища	Березень 2022
М10	43	Київ	Заміжня	Польща (підставу виїзду не вказано)	Д 14 р., Д 12 р.	Польща	Вища	Березень 2022
М11	40	Миколаїв	Ніколи не була у шлюбі	Загинув у 2014 р.	Д 14 р.	Польща	Вища	Березень 2022
М12	40	Київ	Заміжня (у шлюбі офіційно, практично — розлучені)	США (громадянство)	Д 14 р., С 12 р., С 8 р.	Шукає роботу	Вища	Березень 2022

* Д — донька, С — син.

Дані учасників та учасниць (підлітки)

Ідентифікатор	Стать*	Вік	Звідки	Сімейний стан батьків	Місце перебування батька	Інші діти в родині**	Навчання в Україні	Навчання в Польщі	Приїзд до Польщі
П1	Д	18	Київ	Розлучені	Україна	С 9 р.	КНУ, 1 курс, контракт, онлайн	Не було	Травень 2022
П2	Х	16	Тернопільська обл.	Розлучені (після 24.02.2022)	Україна	Немає	Екстернат	Лицей	Весна 2022
П3	Х	15	Харків	У шлюбі	Польща (вік 60+ років)	С 11 р.	Екстернат	Лицей	Березень 2022
П4	Х	15	Запоріжжя	У шлюбі	Україна	Б 24 р.	Немає	Українська школа в Польщі, 9-й клас	Березень 2022
П5	Д	17	Київ	У шлюбі	Україна	С 20+ р.	Атестат екстерном за 10–11 кл.	ЗВО	Кінець 2022 (блекаути)
П6	Д	15	Київ	У шлюбі	Польща (3 дітей)	С 3 р., С 10 р.	Екстернат	Лицей	Березень 2022
П7	Х	17	Дніпро	У шлюбі	Україна	С 22 р.	Атестат екстерном за 11 кл.	Лицей (2–3 клас), за-раз ЗВО	Весна 2022
П8б	Х	15	Київ	У шлюбі	Україна, ЗСУ	С 16 р., С 12 р., С 10 р.	Немає	Лицей	Березень 2022
П8с	Д	16	Київ	У шлюбі	Україна, ЗСУ	Б 15 р., С 12 р., С 10 р.	Немає	Лицей	Березень 2022 р.
П9	Х	14	Київ	Розлучені (після 24.02.2022)	Україна	С 11 р.	Немає	Школа (8-й клас)	Березень 2022
П10	Д	14	Київ	У шлюбі	Польща (підстава невідома)	С 12 р.	Немає	Лицей	Березень 2022
П11	Д	14	Миколаїв	Не були у шлюбі	Загинув у 2014 р.	Немає	Немає	Школа (8-й клас)	Березень 2022
П12	Д	14	Київ	У шлюбі офіційно, фактично — розлучені	США, громадянство	Б 8 р., Б 12 р.	Екстернат	Немає	Березень 2022

* Д — дівчина, жіноча, Х — хлопець, чоловіча.

** Б — брат, С — сестра.

Соціально-демографічні характеристики

Як видно з таблиць 1 і 2, сім сімей приїхали з Києва, три — зі східних обласних центрів (Харків, Дніпро, Запоріжжя), одна — з південного регіону (Миколаїв), одна — із західного (Тернопільська обл.).

Переважна більшість родин (10 з 12) мають більше ніж одну дитину, в тому числі у двох родин повнолітні діти залишилися в Україні (в одному випадку (М4) через неможливість виїзду для хлопця 24 р., в другому — через те, що повнолітня донька не хотіла виїжджати без свого хлопця: *«Старша зовсім не захотіла, тому що в неї наречений, і він не може виїхати»* (жінка, 50). Загалом у двох сім'ях — одна дитина, в семи — дві, у двох — три, в одній — четверо дітей.

Сімейне становище учасниць не можна узагальнити, адже навіть на такій маленькій вибірці зустрічаються дуже різні варіанти. Одна з жінок давно розлучена з чоловіком, який є батьком її дітей, двоє розлучилися вже після початку війни, коли жінка з дітьми були в Польщі, причому в одному випадку це була ініціатива жінки: *«Вроді ми нормально жили, в мене все було — робота, друзі, і чоловік, ніби сім'я. Але коли я поїхала, я зрозуміла, що я не хочу повертатися, і це для мене було якби ознакою того, що щось не так, що щось не все добре в мене, що я не хочу вертатися»* (жінка, 44), в другому — чоловіка: *«А пізніше якось чоловіку вдалося приїхати нас навістити, і він мені сказав, що в нього вже є дівчина... Ситуація тим більш болюча була, що та дівчина, це моя добра подруга, і я хрестила її сина, ми родинами дружили. І вийшло так, що її чоловік пішов на фронт воювати, його призвали, я поїхала з дітьми, дітей повезла, а вони зійшлися»* (жінка, 42). Ще одна жінка офіційно перебуває у шлюбі, але фактично відносини із чоловіком розірвано, причому їй довелося практично втікати від чоловіка зі США, куди вони поїхали у березні 2022 року: *«... мій чоловік себе проявив у такій критичній ситуації дуже не так, як обіцяв, і ми прожили півтора роки в підвалі у родичів з психологічними і всякими тисками, проблемами. І я просто через юристів взяла дітей і втекла звідти сама в серпні (2023-го року. — С.Ш.)»* (жінка, 40). Одна з учасниць ніколи не була офіційно одружена з батьком дитини, він загинув у 2014 році, а з чоловіком, який приїхав до неї в Польщу, будучи батьком трьох неповнолітніх дітей в іншій родині, теж розійшлася: *«Ми виїхали, потім він виїхав по відтермінуванню, він офіційно виїхав, бо троє дітей, тут устроївся на дуже оплачувану роботу, і “кришу знесло”, і я сказала: ні, я такого терпіти не буду»* (жінка, 40).

Таким чином, 7 із 12 жінок перебувають у шлюбі на момент дослідження, причому три сім'ї знаходяться в Польщі разом (один із чоловіків старший за 60 років; в іншій родині троє дітей; в третьому випадку респондентка не захотіла уточнювати підстави для виїзду чоловіка, зауваживши лише, що вони є законними). Чотири сім'ї (кожна третя) перебувають у стані розділеної родини, коли жінка з дітьми (дитиною) в Польщі, а чоловік в Україні (сам або з дорослою дитиною). В одній з розділених родин чоловік добровільно вступив до лав ЗСУ, хоча мав право на виїзд як батько чотирьох дітей.

До Польщі майже всі сім'ї приїхали з першою хвилею евакуації, тобто навесні 2022 року, крім однієї жінки, яка разом з донькою приїхала у грудні 2022 року,

не витримавши відключень світла: *«Виїхали ми в Польщу у грудні 2022 року, коли в Києві були блекаути, і дитина сказала, що “вивозьте мене, батьки”»* (жінка, 50). Також більшість весь цей час перебуває в Польщі, не враховуючи коротко-термінові поїздки в Україну. У двох випадках, втім, було інакше: жінка з дітьми та чоловіком-громадянином США евакуювалися до Польщі, потім прожили півтора року в США, після чого вона з дітьми повернулася до Польщі; а ще одна жінка із сином встигли повернутися до України в Запоріжжя, але безпекова ситуація внеможливила подальше перебування там, і вони знову приїхали до Варшави, поновивши статус прихистку: *«Перший раз в Польщу я приїхала 7 березня 2022 року, з сином ми приїхали... Потім повернулась у Запоріжжя. Сподівалась, що там можна жити і працювати, але є нюанси, і ось зараз другий раз»* (жінка, 49).

Також для більшості Польща стала країною першого вибору під час термінового незапланованого виїзду з України — як через територіальну близькість, так і через наявність певних соціальних зв'язків у цій країні. Винятки стосуються або корпоративної підтримки, або виїзду з України не з першою хвилею. Так, одна із сімей спочатку поїхала до Румунії (Бухарест) через те, що компанія, у якій працювала сестра респондентки, запропонувала підтримку із житлом у цій країні, проте за два місяці компанія змінила умови та повідомила про можливість підтримки тільки у Варшаві (або у Великій Британії, однак родина вирішила, що це занадто дорога країна для проживання). Інша сім'я, де мати з донькою виїхали через блекаути, подалася спочатку до Німеччини, але вирішила переміститися до Польщі через територіальну близькість до дому та тієї частини родини, що залишається в Україні: *«Тому що ближче до дому, з Варшави зрозуміло яке сполучення, і я розумію, що воно займає до однієї доби, і щоб я могла поїхати додому і повернутися сюди до доньки»* (жінка, 50).

Хоча не завжди люди їхали першою чергою до Варшави — дві респондентки, яких прийняли у себе громадяни Польщі одразу по приїзду, переїхали до столиці пізніше, коли до них приєдналися їхні чоловіки (партнери) з України (*«Ми були раді, що є безпека, і там (у Слупську. — С.Ш.) жили, а потім, коли, так скажемо, чоловік переїхав, то він спочатку знайшов роботу тут у Варшаві, і ми, як планували, що все буде добре, то ми переїхали сюди»*) (жінка, 40).

Наявність соціальних зв'язків стала чи не найвагомішою причиною вибору Польщі, причому переважно це були досить слабкі зв'язки, про силу яких писав ще американський соціолог М. Грановетер (Granovetter, 1973) півстоліття тому. І ці зв'язки актуалізувалися в екстремальній ситуації:

- *«Ми виїхали в бік кордону, не знаючи куди, а десь у дорозі моя подруга подзвонила і сказала: “Анюта, приїжджай, у мене є для тебе квартира”»* (жінка, 44).
- *«В дорозі нам подзвонили друзі з Варшави і сказали, що ми можемо до них приїхати, і ми поїхали на кордон»* (жінка, 42).
- *«Я попросила чоловіка подзвонити до свого друга, який повинен був літом наступного року, 2023-го, нас прийняти з групою дітей на канікули — повітряний спорт, це на таких певних парусниках поїхати по Мазурам. І він*

подзвонив і каже: “В нас війна, чи не могли би ви домовитись, щоб прийняти наших жінок і діточок?” Вони передзвонили буквально на ранок і сказали, що ми прийmemo 100 жінок і 100 дітей» (жінка, 43).

У двох сім'ях була наявна підтримка компанії: респондентка М1, чия родина поїхала спочатку до Бухаресту, а потім до Варшави відповідно до умов, що їх висунула компанія сестри, а також ще одна родина, де жінці запропонували підтримку з боку міжнародної компанії, в якій вона тоді працювала: «Моя компанія, ми коли виїхали (родина потрапила в окупацію, перебуваючи на дачі в Київській області. — С.Ш.), ...мені написали — “Ідьте в Варшаву, ми вам щось організуємо”» (жінка, 39).

Тільки одна із жінок повідомила, що поїхала до Польщі, не маючи жодних зв'язків та підтримки, виключно через те, що це найближча країна, і на початку війни в неї переважали сподівання на швидке повернення: «Тому, що це була найближча країна, і сподівались якнайшвидше повернутись... Нікого в нас тут не було» (жінка, 49).

Якщо казати про сім'ї в цілому, то в жодній із них, за словами учасниць, до війни не було планів емігрувати з України: «До того жодних планів виїжджати в іншу країну не було. В нас все дійсно було розплановано якісно і дуже добре в Запоріжжі» (жінка, 49); «У нас було прекрасне життя в Києві. Я і чоловік, нам на той момент було менше сорока, молода сім'я, троє дітей, зі своєю квартирою, виплатили іпотеку, на лівому березі Києва. Нас все влаштовувало» (жінка, 40).

Натомість частина жінок та підлітків повідомили про те, що в родині певною мірою планувалося навчання дітей в іншій країні: «Ми думали, щоб вона в Україні була і вчила німецьку мову, щоб поїхати вчитися в Німеччину» (жінка, 39); «Розглядали, але не всією сім'єю, а тільки, щоб діти поїхали. Але не було в нас грошей для того, щоб їх навчати, і ми розглядали такий варіант, який практикували деякі мої знайомі; бакалаврат в Україні, а магістратура вже в Європі» (жінка, 51); «Взагалі у мене був план на майбутнє ще давно до університету поїхати до Польщі, оскільки... це досить близько, мова не така складна, і тут гарні можливості навчання» (дівчина, 16); «У меня была цель уехать куда-то за границу на обучение в вуз» (хлопець, 17).

У цьому загальному описі для ілюстрації наведено головню відповіді жінок, а не підлітків, тому що жінки набагато охочіше та докладніше розповідали про свій досвід переїзду, особливості сімейного становища, досвід близьких тощо. Підлітки, як уже зазначалося, відповідали переважно лаконічно, їм доводилося ставити багато уточнювальних запитань, натомість відповіді жінок у переважній більшості мали наративний характер. Відповіді жінок завжди були більш повними та розлогими, і не було ситуацій (за одним винятком¹), коли б відповіді підлітка повніше розкривали сімейну історію, ніж відповіді матері. У тих випадках, де впродовж двох останніх років відбулося розлучення (офіційне чи ні), про це розповідали тільки жінки, діти оминали цю тему.

¹ Виняток, про який ідеться, пов'язаний з тим, що дівчина повідомила про наявність старшого брата у Варшаві, тоді як мати оминула цю тему, бо йшлося про сина її чоловіка від попереднього шлюбу.

Робота та навчання

Усі жінки мають вищу освіту, практично всі працюють. Не працює тільки дві жінки, в одному випадку це пов'язано зі здобуттям другої освіти (психологічної), у другому — зі специфічною сімейною ситуацією, коли жінка фактично змушена була втекти від чоловіка-аб'юзера, з яким вони проживали у США, і на момент проведення інтерв'ю вона перебувала у пошуку роботи.

З огляду на освіту та спеціальність учасниць дослідження (всі мають вищу освіту та працювали в Україні як кваліфіковані спеціалістки), а також незапланованість та раптовість виїзду і через незнання польської мови здебільше по прибутті до Польщі вони продовжували працювати онлайн у своїх українських компаніях та установах. Одна з жінок досі працює на тій самій посаді у своїй компанії: «... зараз продовжую працювати в українській медіа компанії N (назва) менеджером по роботі з клієнтами» (жінка, 44). Поступово ці компанії або закривалися повністю, або звільняли тих співробітників, що знаходяться за кордоном: «... навесні 2023 року компанія сказала, що вони повертаються до офісу, і я вимушена була звільнитись, саме по цій причині» (жінка, 50). Одна з жінок, чий чоловік за віком мав право на виїзд, разом з ним продовжує працювати у власній компанії онлайн, по суті, їхня робота не змінилася, окрім фізичного місця перебування: «І ми швидко, як тільки в Україні стабілізувалось, і наші замовники були готові працювати з нами далі, ми відновили повністю роботу» (жінка, 44).

Переважно жінки намагалися працевлаштуватися за спеціальністю або принаймні у своїй сфері діяльності, у компаніях, де потрібна англійська (або українська) мова, намагаючись не втратити кваліфікацію та не перейти до низькокваліфікованої фізичної праці.

– «Зараз я працюю в своїй же корпорації. Але корпорація велика. І в Україні я мала роботу на заводі. Але тут було торгове відділення, ...і зараз я більше менеджер» (жінка, 51).

– «Знайшла в N (назва фірми) в IT, бо там можна було без польської, тільки англійська була потрібна, контролером я прийшла» (жінка, 42).

– «Зараз я працюю на роботі, де потрібна і українська, і польська, і російська, тому в принципі мене і прийняли... І я пригодилася, працюю практично за фахом, в мене перша освіта фінансово-бухгалтерська справа» (жінка, 43).

Звісно, щоб мати змогу обирати роботу і не погоджуватися на першу-ліпшу, потрібно мати певні ресурси (у вигляді матеріальних заощаджень, допомоги чоловіка, безкоштовного житла¹ тощо). Як зазначалося, дослідження має зсув у бік більш благополучних респондентів, тому майже всім опитаним жінкам вда-

¹ У Польщі українські воєнні мігранти загалом не отримували і не отримують безкоштовного житла, окрім програми «40+», яка наразі практично згорнута. За цією програмою власники житла, які розміщали у себе мігрантів, отримували 40 злотих на день за кожну людину, що проживає в цьому житлі. Поступово програма скорочувалася, й останнім часом вона діяла тільки для вразливих категорій. Величезну допомогу в перші місяці надавали НУО, які розміщували у себе українців безкоштовно у місцях типу готелів, пансіонатів, церков тощо. Крім того, було багато випадків, коли приватні особи надавали своє житло на певний час.

лося уникнути тяжкої фізичної праці. Часто це є свідомим рішенням, і обрання меншої зарплати — але за кваліфіковану працю — дає змогу зберегти ілюзію нормального життя: «... не хотілося йти на клінінг чи щось таке, бо всі порадили, що якщо так зробиш, то пізніше важко з того вийти» (жінка, 42); «Чесно кажучи, я і зараз не готова спіонувати (прибирати. — С.Ш.). Якщо треба, на якийсь короткий час, щоб вижити — так, я готова до будь-якої роботи» (жінка, 51).

Загалом чверть опитаних жінок мали досвід низькокваліфікованої роботи не за спеціальністю, проте станом на момент дослідження вони вже знайшли більш кваліфіковану роботу або за спеціальністю, або близько до цього. Робота, нижча за рівень кваліфікації, тривала від кількох місяців до року. Це була праця прибиральниці, робота в магазині, робота нянею та на зйомках у якості ма-совки:

– «Я написала, що хочу працювати в магазині, бо колись в мене була не тільки школа і садочок, а до того ще в мого брата був магазин, я там працювала директором, і я знаю в принципі в магазині все. Я просто хотіла на розкладку товарів, я написала в фейсбук, що я хочу на розкладку товару в магазин. Мене стали хейтити дехто, типу що ти будеш там без знання мови робити. Я написала, що буду мовчати і розкладати тихенько і гарненько товари» (жінка, 43).

– «Я влаштувалася в дитячий польський садок прибиральницею. Пропрацювала рік, і там таке відношення стало не дуже добре, як до нижчого класу, хоча я маю дві вищих освіти, і в Україні працювала головним бухгалтером» (жінка, 40).

Загалом, хоча респондентки влаштувалися на роботу, про повноцінну інтеграцію до польського ринку праці не йдеться, часто жінки зазначали, що працюють в певному «проекті», і коли він завершиться, доведеться шукати щось нове. Звісно, бар'єром є недостатній рівень володіння мовою, а крім того, невизначеність щодо майбутнього, яка не дозволяє планувати на далеку перспективу. Невизначеність, своєю чергою, впливає і на мовні компетенції, адже сенс докладати зусиль для досконалого оволодіння мовою є хіба для людей, які вирішили, що залишаються у Польщі на більш-менш постійне проживання. Про таке рішення повідомила кожна четверта з учасниць дослідження, про що далі буде написано більш докладно.

Основна діяльність підлітків пов'язана із навчанням, і навіть серед невеликої вибірки можна було побачити різні варіанти освітніх траєкторій українських воєнних мігрантів старшого підліткового віку.

Українська система освіти відрізняється від польської, тому що польська школа має тільки 8 класів, після чого дитина продовжує вчитися в ліцеї, технікумі або школі, яка навчає певної робітничої професії. До закладів вищої освіти йдуть вже після закінчення ліцею або, рідше, технікуму. Втім, до польського ЗВО можна вступити, маючи український атестат про повну загальну середню освіту, і часто шлях українських підлітків саме такий.

Станом на момент дослідження двоє підлітків не були пов'язані із польською системою освіти, навчаючись онлайн в Україні: дівчина, яка закінчила онлайн українську школу, здала НМТ та вступила до КНУ на контракт, де має на момент дослідження онлайн-навчання (П1), а також дівчина, яка тривалий час перебувала із сім'єю в США, відвідувала там місцеву школу, робила завдання з української школи, а у Польщі навчається онлайн вже в іншій українській школі (П12). Ця родина свідомо обрала українську систему освіти, адже планує повернутися: *«Я таки хочу в якийсь український університет потім. І потім хочу краще в українську школу. Тому я думала, що краще в українській школі бути і так вчитись онлайн»* (дівчина, 14). Ще один варіант не повного занурення у польську освіту — це українська школа у Варшаві (хоча цей варіант менш поширений, бо таких шкіл мало); вибір цієї родини зумовлений неможливістю отримати нормальну освіту в Запоріжжі та бажанням навчатися очно: *«... потім мама мені запропонувала школу тут у Варшаві, яка називається “Українсько-канадська школа в Польщі”»* (хлопець, 15).

Поширеним варіантом є суміщення української школи із польською школою або ліцеєм. Приблизно чверть (троє) підлітків на момент дослідження навчалися очно в польській школі або вже в ліцеї, будучи при цьому прикріпленими до української школи. Мотивація такого подвійного навантаження — це, головню, більш швидке отримання атестату (український атестат про повну загальну середню освіту діти можуть отримати приблизно в 17 років, тобто за три роки після закінчення 8-го класу, тоді як у Польщі середня освіта завершується не раніше, ніж у 18 років — по чотирьох роках ліцею або по п'яти роках технікуму після 8-го класу) та вступ до польських ЗВО. Ще двоє респондентів якраз пройшли цей пришвидшений шлях отримання українських атестатів і вже навчаються у польських університетах.

– *«І. І ви для цього в українській школі залишаєтесь, щоб швидше атестат отримати, так? Р.: Можна і так сказати»* (хлопець, 16).

– *«Нормально сдал НМТ и получил украинский аттестат... Честно говоря, меня не сильно привлекала перспектива удалённого обучения в украинском вузе, поэтому я решил пойти на очное обучение тут в польском, мне хватило пунктов, чтобы пройти. Нужно признаться, история не самое популярное направление в принципе, поэтому у меня не было каких-то слишком больших проблем с этим»* (хлопець, 17).

Утім, зустрічаються й варіанти, коли родина намагається зберегти зв'язок з Україною через освіту: *«Мама хоче, щоб у мене була українська освіта. Я ще додатково займаюсь українською мовою»* (дівчина, 15); при цьому сама мама зізнається, що усвідомлює освітні перспективи доньки не в Україні.

Третина (тобто в 4 родиних із 12), а точніше, 5 із 13 підлітків покинули свої українські заклади освіти, навчаються тільки в польських школах або ліцеях:

– *«В старшу школу я вирішила не йти, бо наразі не бачу в цьому потреби і сенсу»* (дівчина, 16).

– *«Спочатку я старався продовжувати, але потім все ж таки вирішили, що це, по-перше, буде незручно, а по-друге, це буде складно»* (хлопець, 14).

Польща була однією з небагатьох країн, де дозволяли не відвідувати місцеву школу, а отримувати освіту онлайн в українській школі¹. Скільки сімей вирішили йти таким шляхом протягом двох років — точно невідомо, а в поточному дослідженні це кожна шоста родина. Напевно, з осені 2024 року ситуація зміниться через нові норми закону.

Зауважимо, що і матері, і діти часто зізнаються в тому, що онлайн-навчання в українських школах має симулятивний характер, коли завдання виконують батьки або самі учні, але не зовсім у душі добросовісності:

– *«Ми зараз вчимося у двох школах. І в Харківській... Ну, так, хитро, ми її зараз розглядаємо як можливість отримати атестат, і як такий безкоштовний міцний кружок з математики. Все решту робимо ми з батьком, поділили: географію і історію N (ім'я чоловіка) робить, я — біологію і все таке»* (жінка, 44).

– *«Справа в тому, що доступ до інтернету вже ж є. А ніхто це не контролює. А наша мета з мамою була те, щоб хоча б здати. А які оцінки і якими методами — це вже інша справа»* (дівчина, 17).

Станом на момент дослідження тема роботи та навчання загалом свідчить про більшу інтегрованість до польського суспільства дітей підліткового віку, ніж жінок, які переважно залишаються у стані глибокої невизначеності. Також помітною є відмінність у відповідях жінок та підлітків — якщо перші намагаються пристосуватися, адаптуватися до раптової та незапланованої міграції, зокрема знайти свою нішу на ринку праці, забезпечивши собі та дітям задоволення базових життєвих потреб, то підліткові наративи (а також наративи жінок щодо своїх дітей) пов'язані з можливостями, які відкриваються для молодих людей:

– *«Для нашого віку, мені здається, що я б краще була реалізована вдома..., а для дітей, я думаю, тут краще»* (жінка, 37).

– *«І я його орієнтую, говорю, ти дивись, тепер в тебе великі можливості будуть, якщо, звісно, наша влада не зарубить ці можливості»* (жінка, 51).

– *«Але ми зрозуміли, що тут у Польщі можливостей більше для доньки, а я з нею»* (жінка, 40).

– *«... можна подорожувати і більше міжнародних студентів не в Україні, більше зв'язків і можливостей»* (дівчина, 15).

– *«... не имею ничего против украинских вузов в том числе, но если поступить в польский вуз, то чисто из-за бумажки открывается больше путей, больше возможностей»* (хлопець, 17).

Оточення

Якщо казати про оточення, то ситуації жінок та підлітків суттєво відрізняються. Інтеграція через ринок праці ускладнена, бо жінки працюють, як зазначалося, не в суто польському середовищі, а також не бачать сенсу докладати зусиль до інтеграції, адже планують повернутися або перебувають у ситуації невизначеності. Контакти з поляками мають здебільшого поверховий характер,

¹ З вересня 2024 року вводиться норма про обов'язкове навчання в польських школах.

і жінки перебувають в українському оточенні, яке, втім, є вужчим порівняно з тим, що було в Україні:

– «Не докладаю (зусиль для інтеграції. — С.Ш.) ... Це, мабуть, мій свідомий вибір. І я розумію, що ми все одно душею в Україні. Це все тимчасово... Це таке ізольоване, прям дуже-дуже ізольоване життя в Польщі» (жінка, 49).

– «Звісно є (відчуття ізоляції. — С.Ш.), дуже-дуже-дуже велике таке відчуття» (жінка, 50).

– «Саме моє (оточення. — С.Ш.) — всякі, і українці, і поляки, але поляки — поверхневе спілкування... Я можу з кимось зустрітися, піти на якусь подію, наприклад на якийсь концерт, на якийсь спектакль, а так щоб це було, ну така прямо дружба-дружба, то ні, бо в основному вони всі сімейні, а я сама» (жінка, 37).

Водночас у підлітків, оскільки вони головним чином залучені до польської освітньої системи, переважає польське оточення, і інтеграція відбувається більш успішно. Важливою тут є роль мовних компетенцій — якщо жінки змушені розв'язувати проблеми працевлаштування, винайму житла і т.ін., а на інтенсивне вивчення мови не залишається часу та сил, то підлітки в школі чи ліцеї мову опановують. Вивчення відбувається як в академічний спосіб, так і завдяки неформальному спілкуванню, відповідно, їхній рівень володіння мовою, в тому числі її сленговим, розмовним варіантом, який не відображений у підручниках та мовних курсах, часто вищий, ніж у матерів, і бар'єри у спілкуванні на другому році проживання в Польщі поступово зникають. Крім того, у підлітків вивчення мови не є якимось окремим процесом, воно «вбудоване» у повсякденне життя, тоді як жінкам потрібно спеціально виділяти час на опанування мови на рівні вищому, ніж просто побутовий:

– «Я просто нашел друзей, и они просто меня научили польскому. Я попытался заговорить с ними и на вторую неделю, а нормально стал общаться и пробовать на первый-второй месяц. Странно, но очень помогли ихние мамы. Матюкаются интересно было, и все эти склонения с матюками, всё было понятно, классная тема» (хлопець, 15).

– «Зараз взагалі немає труднощів ані з комунікацією, ані з оцінкою, ані з чим» (дівчина, 16).

– «Сначала у меня вообще в принципе друзей в Польше не было. Я, наверное, почти первый год сама была. И ни с кем не общалась, потому что боялась. Сейчас у меня уже есть друзья, как и поляки, также украинцы и белорусы» (дівчина, 14).

Водночас підлітки, які перебувають поза польською системою освіти, не мають відповідно й польського оточення, а спілкуються з українськими мігрантами в Польщі або з українськими однолітками онлайн: «Но в целом, да, достаточно (спілкування. — С.Ш.). Потому что я постоянно общаюсь с двумя девочками с Украины, с подружкой, которая здесь, и мы периодически встречаемся» (дівчина, 18). Перебування поза польською системою освіти тісно пов'язане із намірами підлітків повернутися в Україну. Мова йде про двох дівчат, які налаштовані на якомога швидке повернення в Україну: «... далі я дуже сподіваюсь, що на наступний рік, на 10-й клас, ми повернемось в Київ. Ну, прям, дуже

сподіваюсь. В Києві я хочу якийсь там лицей дуже класний. А потім якийсь теж український університет, або львівський, або київський політехнічний університет. Я хочу собі таку, прям, математичну кар'єру собі, може програмування» (дівчина, 14).

Якщо наміри повернутися в Україну тісно пов'язані з відсутністю польського оточення, то наміри залишитися в Польщі ще не означають наявності такого оточення, принаймні у жінок. Навіть ті жінки (загалом кожна четверта), які під час інтерв'ю повідомили про те, що поки не збираються повертатися, кажуть про нестачу спілкування. Ця нестача зумовлена, знов-таки, недостатнім рівнем володіння мовою, а також загальною ситуацією відсутності впевненості в майбутньому: «Настільки звузилось (коло спілкування. — С.Ш.), що в праці в мене немає колективу, от чесно. В Україні був колектив. Тут немає. Тут кожний сам по собі... Така невпевненість, я Вам не можу... Не знаєш, що буде з роботою. Не знаєш, що буде з мешканням. Піднімуть, не піднімуть (ціну на оренду квартири. — С.Ш.). Попросять, не попросять (виїхати. — С.Ш.)» (жінка, 51).

Якщо узгадуваному вище дослідженні сімей мігрантів у Німеччині (Titzmann, Gnięwosz, 2018) автори дійшли висновку, що підлітки виступають мовними посередниками, і матері підлітків, котрі добре володіють німецькою, мають менші труднощі в адаптації, то в цьому дослідженні маємо справу з іншою ситуацією. На побутовому рівні польською мовою по двох роках проживання володіють всі, тому посередництво підлітків є менш запитуваним, тоді як вищий рівень володіння мовою спостерігається переважно в тих підлітків, які залучені до польської системи освіти й не повідомляють про плани повернення найближчим часом. Для жінок тимчасовість перебування в іншій країні, невизначеність щодо майбутнього та загалом травматичний досвід міграції та руйнування усталеного життя є головними бар'єрами адаптації — незалежно від того, як адаптувалися їхні діти.

Що впливає на процеси адаптації

Позитивні та негативні впливи на процеси адаптації, відрефлексовані респондентами, різняться серед дорослих жінок та підлітків.

Відповідаючи на запитання про те, що допомагає адаптуватися, жінки найчастіше називають такі базові речі, як безпека та навчання дітей. Тобто головним чином ідеться не про інтеграцію, а про ізоляцію, тимчасовість перебування в іншій країні, намагання втримати задовільний психічний стан та обґрунтування правильності свого вибору для благополуччя дитини (дітей):

- «Безпека мене підтримує, відчуття безпеки, що мої діти можуть нормально ходити в школу, не ходити в бомбосховища кожен день, продовжувати нормальний процес навчальний, спілкуватися з друзями, ходити на майданчики гуляти» (жінка, 39).
- «Діти дуже мотивують, бо якщо би я була сама без дітей, я б взагалі нікуди не їхала, я би залишилась там в Києві» (жінка, 42).
- «Безпека, і що ми разом» (жінка, 43).

Третина жінок називають як позитивні чинники адаптації власні внутрішні психологічні ресурси — оптимізм, розуміння того, що потрібно тримати себе в руках, усвідомлення того, що в їхній родині ситуація не найгірша порівняно з тими, які зазнали значних втрат:

– *«Багато не зроблених речей, мабуть, типу — ніхто за мене їх не зробить і все... Ми разом, у нас все нормально, то чого б нам не триматися, чого? Просто щоб понарікати? Нам не погано зараз. Ясно, що в нас накочує, але вже весна прийшла — мені вже легше»* (жінка, 37).

– *«Я підтримую завжди себе на позитиві, але іноді трапляється щось, що прорве так, а потім знову ранком просинаюся на позитиві, тому що — ну що страдати і плакати, кожного дня страдати і плакати, ні. Треба жити...»* (жінка, 43).

Друзі та родина (про родину кажуть ті, хто зараз перебувають в Польщі разом з чоловіками) — наступні за частотою згадувань чинники, які, на думку жінок, позитивно впливають на їхню адаптацію:

– *«Родина, друзі. Зараз друг приїхав мого чоловіка, і для мене це теж важливо, ... що він взагалі приїхав до нас, що ми на одній хвили. Тобто ми розуміємо, що все залишилося якби там, але і тут можна жити»* (жінка, 43).

– *«Підтримує те, що ми разом з чоловіком»* (жінка, 44).

По одному разу згадано такі явища, як гарне місто (*«Позитивного тут — Варшава дуже гарне місце. Дуже комфортна, дуже адаптивна»* — жінка, 44), допомога іншим, антидепресанти, спорт (все це названо однією учасницею: *«Коли я відчуваю, що прямо нічого не можу, то я піду куплю їм (знайомим, які зараз в ЗСУ. — С.Ш.) шоколадок... Ще я ходила на спорт... Антидепресанти дуже підтримали»* — жінка, 42), організація «Пласт» (*«... що мене підтримує — це Пласт. Оце моя отдушина, і це мій фундамент, на якому все. Раз в тиждень вона (донька. — С.Ш.) ходить в Пласт, там батьки, ми робимо там англійські, українські вечорниці, все що дотично до української культури»* — жінка, 39). Тільки одна із жінок назвала роботу в Польщі як чинник успішної адаптації (і це якраз той випадок, коли людина більш менш визначилася зі своїми планами на подальше життя і пов'язує їх саме з Польщею): *«... те, що знайшла нову роботу, ту роботу, яка підитовхнула, яка надихнула»* (жінка, 40).

Рефлексії підлітків щодо адаптації суттєво відрізняються. Навіть у тих, хто мав у 2022 році досвід перебування в окупованому населеному пункті, переходу в підвалах тощо, немає акценту на «безпеці» (тільки одна дівчина, яка їздила в Україну за кілька місяців до інтерв'ю, зауважила безпеку та спокій у Варшаві: *«В останній раз, коли я приїжджала (в Україну. — С.Ш.), були великі обстріли,... і коли я приїхала в Варшаву, то так, відчуваю, що тут спокійно»* (дівчина, 15). Пластичність підліткової психіки дозволяє швидко забути негативний досвід та сконцентруватися на поточному моменті.

Для підлітків головним драйвером успішної адаптації є опанування мови та розширення кола спілкування (це два взаємозалежні процеси), поява нових друзів та знайомих; при цьому дуже важливим є технічний бік справи, тобто доступ до смартфона із перекладачем (гугл-транслейт):

– «... в ліцеї з'явилася можливість, навіть якщо я щось не знав, користуватися перекладачем, і мені стало набагато комфортніше в ліцеї... Мені так стало легше знайти друзів, ніж без перекладача» (хлопець, 16).

– «Да, что нашел друзей. Я просто нашел друзей, и они просто меня научили польскому» (хлопець, 15).

– «Во-первых, то, что мне нужно учить язык, это было огромной мотивацией, чтобы просто разговаривать с людьми, искать новые контакты... Язык, великолепные друзья здесь в Польше. Я просто перестал бояться говорить то, что думаю, и в этом самый большой плюс. И это мне дал университет» (хлопець, 17).

– «Дальше уже мои друзья, с которыми я познакомилась» (дівчина, 14).

Приблизно третина підлітків кажуть про допомогу навколишніх (йдеться про ширше середовище, не тільки про нових знайомих-однолітків):

– «Волонтери. У Гіжицьку у нас був волонтер, який давав нам житло. Був волонтер, який нас водив на всякі екскурсії по місту або придумував якісь для нас такі розваги, щоб ми не впали в депресію, що ось війна. Я дуже вдячна цим людям» (дівчина, 14).

– «Це середовище приймає (ліцеї. — С.Ш.) також грає величезну роль, просто величезну... Ставлення вчителів досить спокійне — не вирізняє ніхто, і це теж допомагає адаптуватися і не відчувати себе якоюсь білою вороною серед поляків» (дівчина, 16).

Іноді підлітки зауважують вагомість власних внутрішніх спроб та зусиль до адаптації: «якщо старатися адаптуватися, тобто якщо не чекати, доки це прийде до тебе, а самому докладати якісь зусилля, то тоді процес адаптації стане легшим із часом» (дівчина, 16).

Негативні впливи на процеси адаптації, відповідно, також відрізняються у жінок та підлітків. Жінки відчувають негативний вплив невизначеності на своє життя, це стосується, зокрема, страху втрати роботи та неможливості забезпечення себе та дітей:

– «Напевно, все-таки нема впевненості в майбутньому, нема конкретики якоїсь, тобто я не можу конкретно собі уявити, що буде за 5 років. В мене є зараз робота, але невідомо скільки це буде» (жінка, 44).

– «Ну матеріальне, це основне, бо воно мене бентежить, я не знаю, скільки там колишній чоловік зможе платити аліменти, ми зараз від цього залежимо, бо в мене зарплата уходить на квартиру... Моїх доходів зараз не вистачить, щоби утримувати двох дітей, я це розумію, і це мене тривожить» (жінка, 42).

– «В мене, напевно, найбільший страх — це невизначеність майбутнього» (жінка, 40).

Усі жінки з розділених родин згадують розірваність родини як проблему (хоча, звісно, жінка військового артикулює ще й відчуття поваги та гордості за чоловіка), крім відсутності чоловіка дається взнаки відсутність поруч інших членів родини та хвилювання за них:

– «... розірваність родини. Інколи не вистачає, з сином старшим немає часу поговорити, з чоловіком нема часу там..., мама телефонує — в неї поганий зв'язок там, де вона мешкає» (жінка, 49).

– «Негативні — це складнощі у спілкуванні з чоловіком, це віддаленість і таке, як це кажуть, “гостьовий шлюб”, це більше схоже на це, таке щось незрозуміле» (жінка, 50).

Згадували жінки і процеси, які стосуються польсько-українських відносин (адже час проведення інтерв'ю припав на ті тижні, коли відбувалися протести фермерів, що мали антиукраїнський характер, але одна жінка зауважує не тимчасові протести, а сталі явище):

– «Мене добиває, коли починаються оці всі моменти з польськими фермерами, оці всі антиукраїнські моменти» (жінка, 37).

– «... якесь ставлення до українців як до дешевої робочої сили» (жінка, 39).

Дві жінки згадують як бар'єр адаптації недостатнє знання мови, але в різних аспектах: з одного боку, це згадує жінка, яка не намагається інтегруватися і взагалі не вчить мову («Це те, що я не розмовляю польською» — жінка, 44), з іншого — жінка, чия родина не збирається повертатися в Україну, тож вона вже доклала багато зусиль до вивчення мови, але вважає, що треба вдосконалювати володіння польською («Мова, це взагалі саме головне. Треба, щоб я знала круто польську мову, і все до цього докласти» — жінка, 43).

Невкоріненість, неможливість повноцінної інтеграції згадує як бар'єр одна з жінок: «Те, що я ніколи не буду тут своєю людиною. Вони (діти. — С.Ш.) себе тут гарно почувають і можуть вважати, що колись вони можуть бути поляками, але я ніколи не буду полячкою» (жінка, 44).

Якщо наявність друзів поруч допомагає пристосуватися до нових умов життя, то відсутність друзів, звісно, цьому заважає: «Немає друзів поряд. Є одна подруга, але вона одна, і вона теж зайнята» (жінка, 51).

Що стосується підлітків, то часто вони взагалі не могли назвати жодного негативного чинника, який заважав би адаптації: «Я б сказав, що їх дуже-дуже мало, мені навіть в голову таке не приходить» (хлопець, 15); «Я би не сказав, що є якісь певні негативні впливи» (хлопець, 15).

Подеколи підліткам заважає невизначеність майбутнього, пов'язана зі складністю навчання в іншій країні: «Ну, наприклад, якщо я кудись не поступлю, в якийсь нормальний ліцей чи ще щось таке, не знаю. Ну, щось таке глобального плану, що може змінити моє життя дуже сильно. А так, маленьких речей, які мене демотивують, в мене нема» (хлопець, 14). Негативно впливало на початкових етапах як погіршення матеріальних умов життя, так і відсутність друзів: «І квартира погірше трохи, і речей поменше, і знайомих поменше, але з часом більше знайомих знайшлося, і вже якби все добре» (хлопець, 15); «Звісно, перші три місяці це був повний капець..., дні були такі однотипні, в мене тут взагалі не було друзів, я з дому не виходила, тільки в школу їздила, тому це було жакливо» (дівчина, 15). Втім, респонденти підкреслюють, що цей етап вже пройдено. Подолано також і мовний бар'єр, який існував на початку: «Насамперед це мова... Це те, що дуже заважало і не допомагало... А англійською, вона вчиться

в школах, але вони й двох слов не можуть зв'язати, це трошки мене бісило в деяких моментах» (дівчина, 17).

Хоча деякі підлітки (дівчата) все-таки зазначають різницю у культурному бекграунді та залишкові явища мовного бар'єру як перешкоди для адаптації: «Можливо, все ж певна різниця у менталітеті є — вона іноді відчувається. Банально — через те, що я тут не жила все своє життя і я, наприклад, не знаю тих самих казок, тих самих жартів якихось локальних, якихось речей, свята їхні» (дівчина, 16). Дівчина, яка налаштована на повернення в Україну, підсумовує негативні фактори одним реченням: «Що я не вдома» (дівчина, 14).

Планування повернення в Україну

Питання повернення, яке є одним з основних у дослідженнях українських воєнних мігрантів, слабо піддається кількісним оцінюванням, зокрема через те, що плани мігрантів змінюються відповідно до військової та політичної ситуації (а про особливості індивідуальних історій годі й говорити). Особливо великі очікування були після успіхів ЗСУ влітку та восени 2022 року, що дістало відображення і в цих інтерв'ю: «Здавалось, що зараз їх погонять-погонять, і скоро все закінчиться. Але зараз не так. Все змінилося. Ми розуміємо, що то на роки» (жінка, 44).

У відповідях жінок можна виділити домінуючий наратив: повернення в разі покращення безпекової ситуації для дітей, адже діти (їхня безпека та можливість нормального навчання) постають як головний мотиватор міграції, відповідно, за цією логікою, повернення можливе, якщо ситуація у сфері безпеки та освіти стабілізується (або коли у дитини (дітей) буде бажання повернутися, якщо йдеться про західні області України):

– «Допоки там не буде повної перемоги, і, мабуть, після перемоги ще якийсь період, я не знаю який, як визначить мій чоловік... Знаєте, після останніх подій — звільнення Залужного — я думаю, що все це ще не скоро буде... Нам же треба вистраювати не тільки дороги і будинки, нам треба же і освітні процеси всі вистраювати, у нас же і так було все погано. Розумієте, в мене ж основна цільова аудиторія яка — мої діти. Мені ж треба повертатися кудись в налагоджені школи» (жінка, 39).

– «Як воно тільки стане спокійніше і щось ясніше, то ми і вагатися не будемо, сядемо собі в машину і повернемося... Я маю на увазі, якщо війна закінчиться» (жінка, 42).

Окремі відповіді апелюють не тільки до сфери безпеки, а й до економічної (не)стабільності: «Повна невпевненість, невизначеність, тому що, здається, в Україні наступні рік-два буде досить печально. Тому, можливо, на цей період будемо залишатись тут, в Польщі» (жінка, 44).

Відповідей про швидке повернення всієї родини під час інтерв'ю не було. Єдина родина №12, але там є специфічні сімейні обставини, які не дозволяють швидке повернення: «Якби мене чоловік відпустив, ми би уже були в Україні. Тобто, так, якби чоловік відпустив дітей, ми б, напевно, уже повернулися. Якщо навіть,

можливо, не в Київ, то в Тернопіль точно... Тому що я маю велику долю патріотизму, і я вважаю, що в Україні буде краще як моїм дітям, так і мені» (жінка, 40).

Поширеним сценарієм є планування повернення без дітей — по досягненні дитиною (або старшою дитиною) повноліття, при цьому передбачається, що дитина (діти) залишиться (залишаться) на навчання в Польщі або в іншій країні Європи:

– «Їй виповнюється 18 влітку, і тому ми вирішили, що я з нею до цього часу, щоб не оформлювати опікунство і їй трохи допомогти, в такому режимі... І потім з липня я повернуся до Києва, так ми вирішили, зараз такі плани» (жінка, 50).

– «Тобто я би хотіла повернутися — я просто, я би і не виїжджала, якби не діти, а через те, що діти тут вчаться, і їм все подобається, їх тут прийняли, і в мене нема тут проблем з цим, то я лишаюся. Як у нас всіх оцей режим очікування. Просто тут чекаю, поки вони отримають свої 18 років і все — я тоді "до побачення" напишу і поїду — я дуже хочу поїхати додому, але як піде не знаю — я тут звикла, мені тут не погано, але просто вдома більше можливостей для роботи» (жінка, 37).

Сценарій неповернення розглядає як найбільш ймовірний кожна четверта жінка: *«На рахунок повернення у нас взагалі питання не стоїть, бо ще нічого не відбулося, щоби такі думки взагалі з'являлися у нашій голові, тобто нічого не змінилося з того дня, як почалася війна» (жінка, 43).*

Не вдалося встановити зв'язок між чітко артикульованим планом неповернення та сімейним становищем (це не обов'язково ті родини, які виїхали в повному складі, як можна було б передбачити), натомість всіх учасниць, які висловлюють небажання повертатися, об'єднує критичне ставлення до української влади:

– «Я дуже люблю свою країну, я дуже люблю свою територію, але я зараз розумію, що я не люблю тих, хто нею правлять» (жінка, 40).

– «Ми тоді (в 90-ті роки. — С.Ш.) не поїхали, ми вирішили залишитися, бо була незалежна, бо був шанс, що будемо жити в іншій країні, не в закритій. А зараз цього нема. Зараз Україна — тоталітарна держава» (жінка, 51).

Незважаючи на те, що ці люди, по-перше, не планують повертатися та, по-друге, вкрай критично оцінюють дії влади в Україні, не можна казати про те, що вони зовсім свідомо перекреслили свою українську ідентичність, і що доля країни їх не цікавить. Навпаки, деякі з цих жінок та їхніх дітей не просто на словах підкреслювали, що їм не байдуже, а й повідомляли про донати, які вони роблять для підтримки ЗСУ (хоча тема донатів взагалі не була закладена в гайді, і питань про це не було): *«Так, я не воюю зараз, але вчора буквально відкрила свою картку Монобанк, а в мене там з квітня місяця тільки донати. Да, я потроху, але я перераховую... І в нас є колеги, які воюють. І вони періодично просять про допомогу... Знаєте, я підтримую зв'язки. От чим можу, допомагаю» (жінка, 51); «Донаты, это понятное дело, кидаю» (дівчина, 14).*

Що стосується підлітків, то основний наратив, який постає під час розмов з ними, — це повернення після війни або після здобуття вищої освіти (при цьому,

вочевидь, респонденти сподіваються, що к моменту закінчення ними ЗВО війна вже теж закінчиться):

– «Вже пізніше-пізніше, коли я вже закінчу вищу освіту, то я хочу повернутися в Україну» (дівчина, 15).

– «Пока что нет, но я не отмечаю этого варианта... Если уже и возвращаться, то нужно что-то в политике делать, особенно со знаниями, которые можно получить на историческом факультете.... Если Украину примут в Европейский Союз, то, может быть, и вернусь там жить» (хлопець, 17).

– «Якщо повертатись, то ми, скоріш за все, будемо повертатись тільки після війни» (хлопець, 14).

Дехто (переважно хлопці) прямо говорить про те, що вони адаптувалися до життя в Польщі, і в Україні їх мало що тримає:

– «Багато моїх знайомих, друзів повийжджало, і в мене в Україні взагалі майже немає тепер знайомих, тут більше знайомих людей в Польщі вже. Я знаю мову в Польщі вже і вчуся тут, і не знаю, якби на даний момент війна закінчилась, чи я би хотів повертатися» (хлопець, 16).

– «То есть если я сильно тут укоренюсь, друзья у меня будут тут, то не будет зачем возвращаться. У меня будет тут все, и мне будет не интересно, наверно, возвращаться, а родители, думаю, всегда будут хотеть в Украину» (хлопець, 15).

Зазвичай респонденти уникають казати про це прямо (хоча деякі кажуть), але опосередковано це відчувається під час бесід¹ — бар'єром для повернення хлопців старшого підліткового віку є страх щодо потенційної участі сина у військових діях: «Вірогідність його повернення додому — вона настільки низька... Через те, що він хлопець. Через те, що він ботан... І якщо я когось не бачу захисником і воїном, то це свого сина... У мене довго не було дітей... У 18 я вирішила народити дитину, а народила тільки в 31. Звісно, я з ним ношусь все його життя» (жінка, 44); «... небажання, щоб він стикався з тою реальністю війни, хто його знає, що там даліше буде. В мене один син, і я хочу, щоб в нього якесь краще було майбутнє, освіта і так далі» (жінка, 44).

З дівчатами цього бар'єра немає, а відтак визначальним стає питання можливостей для життя та розвитку дитини та бажання самої дитини.

Як зазначалося в рамках аналізу процесу навчання, двоє з 13 підлітків (дівчата) повідомляють про бажання якнайшвидше повернутися в Україну — незалежно від військової ситуації.

Очікування щодо майбутнього

Тема очікувань щодо майбутнього України була найскладнішою для рефлексії, адже підлітки внаслідок зосередженості на власному житті не часто замислюються над такими питаннями, а жінки замислюються, але, не знаходячи задовільної відповіді, знову зосереджуються на тому, щоб вижити в нових умовах: «... я настільки розумію, що я нічого не можу вдіяти, що я навіть в ту сторону

¹ По вимкненні запису одна з учасниць зазначила, що якби мала сина, а не доньку старшого підліткового віку, то не повертала би дитину в Україну.

не дивлюся. Це не мій масштаб, мій масштаб — мої діти, все. Вижити» (жінка, 43). Багато хто з жінок відповідали, що не є експертами і не можуть прогнозувати, коли та як закінчиться війна, а кажучи про очікування, зазначали, що мова йде радше про ірраціональні відчуття, надії, сподівання тощо («Я сподіваюсь на чудо, бо чуда бувають... І одного ранку ми проснулись, а ця гидота вже зібралась разом зі своїми речами (Янукович у лютому 2014 року. — С.Ш.). Ото було чудо... І зараз це може бути» — жінка, 44).

Багато було і відповідей з різними варіантами прогнозів, що свідчить про злам довоєнної картини світу та готовність розглядати взагалі будь-які сценарії, навіть ті, що колись здавалися неможливими, в тому числі, до речі, й війну на території Польщі: «Щойно їхала до вас, розмовляла з подружкою, оговорювали гіпотетичну війну в Польщі, кажу: ...ти ж знаєш, що ми вже досвідчені, склали все в машину, дітей заохали і поїхали» (жінка, 39); «В мене взагалі якесь таке відчуття, що, може, війна і сюди прийде, що, може, нам ще звідси прийдеться кудись тікати, воно все так виглядає дуже непевно» (жінка, 42).

Очікування щодо найближчих років приблизно в половини жінок є песимістичними — через економічні складнощі, еміграцію, невпевненість у тому, що окуповані території будуть звільнені, недостатню допомогу країн-партнерів:

– «Очікування невтішні, я думаю що відбудовуватися Україна буде довго, тим більше багато українців виїдуть і не захочуть повертатися. Я думаю, що в нас до цього часу існує корупція, немає порядку, думаю, багато людей розчарувалися, і ті що, наприклад, на війні» (жінка, 44).

– «Тому я розумію, що зараз може також статися, та частина, яка окупована зараз, вона так і залишиться окупованою» (жінка, 49).

Оптимізм в очікуваннях пов'язаний із західними вливаннями в економіку та поверненням тих, хто виїхав, але практично всі «оптимісти» зазначають, що буде це не скоро:

– «Я думаю, що спочатку буде дуже погано, а потім буде добре. Що будуть якісь вливання в нашу економіку, і ми будемо розвиватися, і люди почнуть вертатися, але просто для цього треба час» (жінка, 37).

– «Після цієї розрухи там буде якийсь там план Маршала, сюди купу інвестицій буде... Україна ще буде, але це буде не скоро» (жінка, 42).

У темі очікувань третина респонденток з власної волі зачепили досить контрозвезійне питання примирення та територіальних поступок, причому не вдалося вирізнити якогось спільного показника для жінок, які вважають, що повернення всіх територій не є можливим та / або доцільним:

– «Але, коли я зараз дивлюсь, скільки хлопців гине і дівчат, то я думаю, чи варто воно того. Ну, так, вони (Росія. — С.Ш.) — зло. То страшне зло — те, що вони несуть, і те, що вони з нами роблять, але то чийсь реальні людські життя. Якісь сім'ї. То чийсь син, батько, і, може, можна й при Росії жити, я так думаю. Для мене то дуже складно. Я тільки, може, другий раз в житті промовляю це вслух, ну, я ж сама не віддаю свого сина до військ. Як я можу розпоряджатися життями тих хлопців, які захищають, які стоять стіною і не пускають сюди до нас» (жінка, 44).

– «... кордони 91-го року — я не бачу їх, бо там стільки людей, які не хочуть цього, що я не уявляю, як їх можна змусити віддати назад російські паспорти і бути громадянами України... Я навіть не знаю, чи я хочу такого, мені здається, що всі, хто хотів виїхати на територію України, з 14-го року вже виїхали, а хто не доїхав з 14-го, з 22-го вже точно виїхали, а хто не хотів, то той просто чекав “руський мир”. Але це моя особиста думка, я знаю, що мене ніхто б не підтримав там з армії, що вони там ні за що покидали життя...» (жінка, 37).

– «... буде ще гірше, буде ще більше втрат, особливо хлопців, мені це болить дуже. ... Не сприймаю я заморозку конфліктів. Але не сприймаю і те, що хлопці гинуть, я не знаю, це протиріччя, і я ніякого виходу не бачу взагалі» (жінка, 43).

Очікування щодо власного життя в окремих інтерв'ю залишилися не обговорюваними — з огляду на те, що це був уже кінець тривалої та насиченої розмови. Але ті жінки, що казали про очікування щодо власного майбутнього, здебільше повідомляли, що вони (очікування) є оптимістичними. Інколи це пов'язане з тим, що можна бути корисним на повоєнній відбудові України:

– «В мене достатньо оптимістичні прогнози — щодо моєї родини. Тому що в нас є якісь ресурси, щоб якось витягнути цю ситуацію» (жінка, 49).

– «В мене там є виноград, в мене, дай Бог, вернеться чоловік цілий і здоровий, і ми будемо там собі вино робити і запрошувати гостей — така перспектива. Я буду працювати і все, підемо на будівництво, якщо треба — будемо там. Мені здається, що там дуже багато роботи. Тут без нас справляться, тут і так... А в нас дуже багато чого є зробити, і це мене дуже підкупає, що там, куди не поткнися — усюди є не зроблені справи» (жінка, 37).

Утім, у деяких респонденток тональність очікувань можна позначити як приреченість та зневіру, що базується на зламі звичного світу та уявленні про те, що нічого хорошого в майбутньому немає (а погані речі, навпаки, можуть трапитися, для цього вже немає жодних запобіжників): «На рахунок себе я не можу нічого так спланувати, на жаль» (жінка, 42); «Буде дуже тяжко. У мене вже нема життя, от чесно» (жінка, 51).

Підлітки, як зазначалося, з огляду на вік не дуже замислюються над питаннями майбутнього («Я не думал об этом, не знаю» — хлопець, 15), але ті, що відповідають, кажуть про позитивні очікування щодо майбутнього України. Втім, часто це просто інфантильна надія на те, що все якось владнається:

– «Надіюся, що ми поскоріше переможемо, відбудуємо те що втратили... більше міст побудуємо, все оновимо, ще краще, як було» (хлопець, 16).

– «Я не знаю скільки часу треба буде, але я дуже сподіваюсь, у мене сподівання дуже оптимістичні» (дівчина, 15).

Двоє з підлітків (більш старшого віку, 17 років) не просто висловлюють надію на бажане майбутнє, де все добре і безхмарно, а, з одного боку, кажуть про готовність особисто докласти зусиль до перемоги та відбудови: «Так, я оптимістично налаштована на майбутнє. Скажімо так, якщо так не буде, то дове-

детсья це робити... Я маю на увазі, просто взяти в руки зброю і піти відвойовувати. Який ще варіант?! Я інакше, нічого не прийму» (дівчина, 17), з іншого, через особисту зацікавленість темою суспільства та міжнародних відносин досить розлого рефлексують щодо європейського майбутнього України: *«Точно будет политическое влияние Украины сильно больше, чем оно было до этой войны, по крайней мере сейчас украинцы и русские, это не один народ в глазах людей Запада... Но будет всё очень сложно, я лично надеюсь, что Украина будет милитаризироваться и станет такой военной фабрикой в Европе, потому что Европе нужна такая страна, которая будет столпом НАТО в Европе»* (хлопець, 17).

Очікування щодо власного майбутнього у підлітків здебільшого оптимістичні (або вони не є достатньо визначеними, але принаймні негативні очікування не пролунали). Відповідаючи на запитання про очікування, підлітки озвучують радше свої більш-менш загальні плани на майбутнє, пов'язані зі здобуттям освіти:

– *«Все очень неопределенно. Хорошо учиться в университете, вступит в какую-то крутую компанию программистом, хорошо зарабатывать. И тогда все будет хорошо. Живи где угодно, работай где угодно»* (хлопець, 15).

– *«Взагалі не знаю. План буквально завершити навчання у цій школі і дальше вже щось там робити»* (хлопець, 15).

– *«Сподівання оптимістичні є. От найближче майбутнє там 4 роки, то так я планую поки ліцензію получить (завершити навчання в ліцеї за програмою International Baccalaureate, Міжнародний бакалаврат. — С.Ш.), все добре»* (дівчина, 15).

– *«Надеюсь на лучшее, посмотрим, как будет»* (хлопець, 17).

Саме очікуваннями (а не планами) щодо власного майбутнього поділилася одна з дівчат: *«Я просто сподіваюся, що я як людина сама себе зможу якось забезпечити і мати нормальне життя. Я не кажу про якісь неймовірні амбіції. Але я би просто хотіла би мати в майбутньому спокійне стабільне життя, можливо, родину — якщо буде така можливість»* (дівчина, 16). І хоча в її теперішньому житті все досить непогано, зокрема завдяки власним зусиллям (про що каже і вона сама, і її мати), поточна ситуація явно відчувається як ненормальна, і очікування нормального життя проглядається досить явно.

Висновки

Проведене дослідження дало змогу доповнити наявні дані про українських воєнних мігрантів у Польщі, а конкретно такої категорії, як старші підлітки та їхні матері. Попри обмеження, головним з яких є зміщення в бік більш благополучних сімей та недосяжність тих, котрі опинилися у складній життєвій ситуації, отримані дані покращують розуміння життєвого шляху українських воєнних мігрантів у Польщі.

Трохи більш як половина жінок перебувають у шлюбі на момент дослідження, причому у чверті сімей чоловік теж знаходиться в Польщі. Кожна третя сім'я перебуває у стані розділеної родини, коли жінка з дітьми (дитиною) в Польщі,

а чоловік в Україні (іноді зі старшою повнолітньою дитиною). Шоста частина сімей розлучилися в період після виїзду.

Для переважної більшості Польща постала країною першого вибору під час втечі від війни навесні 2022 року, чому сприяла як територіальна близькість, так і наявність певних соціальних зв'язків у цій країні. Саме слабкі соціальні зв'язки, в термінах Грановетера, які актуалізувалися в екстремальній ситуації, відіграли значну роль у процесі міграції до Польщі, адже практично всі скористалися або мережею дальніх знайомих, які допомогли в перші тижні, або корпоративною підтримкою, якщо казати про працівниць міжнародних компаній. Звісно, дуже значною була підтримка і з польського боку — з боку НУО та приватних осіб — у розміщенні українських мігрантів в перші тижні та місяці. Станом на момент дослідження, втім, українські мігранти самостійно (або з допомогою компанії) орендують житло. Тільки одна з учасниць повідомила, що в Польщі в них жодних знайомих не було, і поїхали вони туди через близьке розташування. Попри наявність мережі зв'язків у Польщі, яка виявилася дуже важливою на перший час, жодна з опитаних сімей (принаймні дорослі) до вторгнення можливість еміграції не розглядала, адже вони були найпаче задоволені своїм життям в Україні. Окремі сім'ї ще до війни мали плани щодо виїзду дітей за кордон з метою здобуття вищої освіти; про це говорять як самі підлітки, так і їхні матері (цілком узгоджено), деякі підлітки для цього ще вдома навіть почали вивчення польської мови.

Чверть жінок повідомили про досвід низькокваліфікованої роботи не за спеціальністю (який тривав від кількох місяців до року), але на момент дослідження всі вони знайшли більш кваліфіковану роботу. Незважаючи на те, що на роботу вдалося влаштуватися, часто це зайнятість «проектна», а не постійна. Головними бар'єрами залишаються недостатній рівень володіння мовою та невизначеність щодо майбутнього, яка не дозволяє планувати на далеку перспективу (зокрема, розпланувати вдосконалення мови).

Для підлітків поширеним варіантом є суміщення української школи та польської школи або ліцею, мотивацією чого є більш швидке отримання українського атестату про повну загальну середню освіту для вступу в польські ЗВО і, рідше, збереження української ідентичності. Третина підлітків покинули свої українські заклади освіти, навчаються тільки в польських школах або ліцеях.

По двох роках перебування у Польщі практично у всіх жінок оточення залишається українським, соціальні зв'язки з поляками — досить слабкими, а інтеграція практично не відбувається. Навіть у тих жінок, хто не планує повернення, встановлення контактів відбувається складно, а брак спілкування підсилюється низьким рівнем володіння мовою та загальним стресовим станом. Натомість у підлітків інтеграція (через освіту) проходить більш успішно, вони дають раду зі встановленням соціальних зв'язків з польськими однолітками (за винятком тих, хто планує повернутися в Україну найближчим часом).

Наміри щодо повернення дуже різняться у жінок та підлітків. Загалом жінки, які виїжджали заради забезпечення безпеки своїх дітей, розглядають свої подальші плани повернення залежно від зміни безпекової ситуації в Україні, адже саме заради безпеки дітей вони покинули життя в рідному місці та, в ба-

гатьох випадках, частину родини. Отже, головним чинником повернення є безпека. Поширеним є також сценарій повернення без дітей по досягненні ними повноліття (принаймні це часто згадують як план на найближчі місяці чи роки). Загалом з інтерв'ю постає фігура жінки, яка не будує власну життєву траєкторію, а підлаштовує її під потреби дитини (дітей). Чверть жінок не планують повертатися, адже вважають своє життя зруйнованим і воліють якимось відбудувати його в іншій країні Європи або гадають, що в Польщі для дитини відкриваються кращі життєві можливості.

Загалом і жінки, і підлітки переважно вважають, що для молоді більше можливостей існує в Польщі (або іншій країні ЄС), ніж в Україні, і саме «можливостями» учасники пояснюють неповернення молоді в найближчий час.

Що стосується самих підлітків, то переважна більшість із них налаштовані на здобуття вищої освіти в Польщі або інших країнах ЄС і повернення в Україну вже у статусі спеціаліста (і то — часто не на постійне проживання). У темі повернення проходить вододіл між хлопцями та дівчатами, пов'язаний із питанням мобілізації. Мають наміри якнайшвидше повернутися 2 підлітків з 13 (обидві — дівчата).

У питаннях адаптації й того, що їй сприяє, переважна більшість жінок називають ті чинники, які дають змогу нормально функціонувати і не вдатися у стан відчаю, умовно кажучи, перебувати десь на нулі соціального самопочуття: безпека та усвідомлення того, що вони створюють найкращі умови для своїх дітей. Водночас для позитивного соціального самопочуття цього явно не вистачає, і з 12 жінок тільки одна сказала про роботу, яка їй надихає (тобто це якраз поодинокий приклад успішної інтеграції в суспільство-реципієнт — у випадку, коли людина визначилася, що саме тут вона залишатиметься). Для підлітків драйвером адаптації є опанування мови (що відбувається природним шляхом у навчальному процесі) та поява кола знайомих та друзів, при цьому багато хто зазначає позитивну роль технічних засобів у цьому процесі (гугл-транслейт).

Заважає адаптації — для жінок — знов-таки, невизначеність щодо майбутнього (залишатися чи повертатися), недосконале володіння польською, розірваність родини, відсутність соціальних зв'язків. Підліткам переважно нічого не заважає адаптуватися (якщо не казати про тих, що збираються якнайшвидше повернутися), деякі з них артикулюють необхідність докладання зусиль для адаптації, тобто усвідомлюють, що цей процес залежить не тільки від зовнішніх чинників.

Очікування щодо майбутнього України приблизно в половини жінок є досить песимістичними, а ті, хто висловлює оптимістичні очікування, зазначають, що покращення, відбудова, відновлення і т.ін. обов'язково буде, але нескоро. Важливим є відчутне в розмовах свого роду самообмеження — майбутнє уявляється настільки непевним та необмеженим у найгірших своїх варіантах (якщо війна стала реальністю, то немає жодних запобіжників для будь-чого взагалі), що часто жінки воліють скоротити своє планування майбутнього та зосередитись на поточному моменті (забезпеченні виживання родини). Втім, сподівання

щодо власного майбутнього є більш оптимістичними, хоча цей оптимізм постає радше як необхідність у теперішніх умовах.

Підлітки, які здебільше не дуже замислюються над питаннями майбутнього, навпаки, не мають негативних очікувань, хоча часто їхні відповіді відображають дитячу надію на те, що все буде добре. Щодо власного майбутнього їхні очікування також переважно оптимістичні та пов'язані зі здобуттям вищої освіти та роботи — головним чином поки що не в Україні.

Більш глибокого вивчення потребують такі проблеми українських воєнних мігрантів, як особливості життя в сільській місцевості (далеко від великих міст, де функціують українські спільноти і загалом вищим є рівень толерантності), складності на ринку праці (особливості якого змушують до низькокваліфікованої фізичної праці), доступ до медичних послуг, булінг у закладах освіти тощо. Не тільки поточна розвідка, а й більшість досліджень мігрантів мають зсув досліджень у бік більш благополучних респондентів, через що життя мігрантів у складних обставинах залишається в тіні.

Що стосується рекомендацій для поліпшення адаптації мігрантів, то можна погодитись із авторами звіту «Життя та економічне становище мігрантів з України в Польщі», які вважають, що адаптації сприяла б «допомога, яка полягає в організації курсів польської мови, спрощеній легалізації перебування, запровадженні полегшень щодо нострифікації дипломів та сприянні у працевлаштуванні» (*Sytuacja życiowa i ekonomiczna*, 2023). Окремим питанням є адаптація неповнолітніх, яка найкраще відбувається в закладах освіти, коли дитина перебуває в оточенні однолітків. Упродовж більше ніж двох навчальних років в Польщі українським дітям було дозволено не відвідувати місцеві заклади освіти, але з осені 2024 року навчання в польських школах є обов'язковим¹, що, ймовірно, сприятиме інтеграції дітей та підлітків.

Контроверсійність теми інтеграції мігрантів (адже успішна адаптація в новій країні супроводжується ослабленням зв'язку з Україною) ускладнює висування будь-яких практичних рекомендацій, але можна стверджувати, що дорослі українські воєнні мігранти в Польщі поки що відчують себе частиною українського суспільства, а відтак варто ставитися до них як до активу, а не втрати.

Джерела / References

Baszczak, Ł., Kielczewska, A., Kukołowicz, P., Wincewicz, A., Zyzik, R. (2022). *Pomoc polskiego społeczeństwa dla uchodźców z Ukrainy*. Warszawa: Polski Instytut Ekonomiczny.

Bergnehr, D. (2018). Children's influence on wellbeing and acculturative stress in refugee families. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 13(1). <https://doi.org/10.1080/17482631.2018.1564517>

Berry, J.W. (2007). Acculturation strategies and adaptation. In: J.E. Lansford, K. Deater-Deckard, M.H. Bornstein (Eds.), *Immigrant families in contemporary society* (pp. 69-82). The Guilford Press.

Burliai, A., Demianchuk, M., Burliai, O. (2023). Unintended transnationalism of Ukrainian military migrants in Poland: Socio-cultural aspect. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2), 426-438. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(2\).2023.40](https://doi.org/10.21511/ppm.21(2).2023.40)

¹ Виняток зроблено тільки для учнів, які йдуть до 11-го класу української школи.

Duszczuk, M., Górny, A., Kaczmarczyk, P., Kubisiak, A. (2023). War refugees from Ukraine in Poland — one year after the Russian aggression. Socioeconomic consequences and challenges. *Regional Science Policy & Practice*, 15(1), 181-199. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12642>

Grabowska, I., Jastrzebowska, A., Kyliushyk, I. (2023). Resilience embedded in psychological capital of Ukrainian refugees in Poland. *Migration Letters*, 20(3), 421–30. <https://doi.org/10.47059/ml.v20i3.2887>

Granovetter, M. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78, 1360–1380.

Husbands, S., Mitchell, P., Kinghorn, P., Byford, S., Bailey, C., Anand, P., Peters, T., Floredin, I., Coast, J. (2024). Is well-becoming important for children and young people? Evidence from in-depth interviews with children and young people and their parents. *Quality of Life Research*, 33, 1-11. <https://doi.org/10.1007/s11136-023-03585-w>

Kubiciel-Lodzińska, S., Kownacka, K. (2023). War migrants from Ukraine. Poles' opinions on their stay and the extent of assistance. *Political Science Studies*, 68. <https://doi.org/10.33896/SPolit.2023.68.13>

Kubiciel-Lodzińska, S., Golebiowska, K., Pachocka, M., Dąbrowska, A. (2024). Comparing pre-war and forced Ukrainian migrants in Poland: Challenges for the labour market and prospects for integration. *International Migration*, 62, 236-251. <https://doi.org/10.1111/imig.13213>

Kuzmuk, O. (2024). Ukrainian refugee women's experiences in Poland in the first months of Russian invasion: a qualitative account. *European Societies*, 1-21. <https://doi.org/10.1080/14616696.2024.2351595>

Lansford, J.E., Zietz, S., Al-Hassan, S.M., Bacchini, D., Bornstein, M.H., Lei Chang, Deater-Deckard, K., Di Giunta, L., Dodge, K.A., Gurdal, S. et al. (2021). Culture and Social Change in Mothers' and Fathers' Individualism, Collectivism and Parenting Attitudes. *Social Sciences*, 10, 459. <https://doi.org/10.3390/socsci10120459>

Lives on Hold: Profiles and Intentions of Refugees from Ukraine. (2022). UNHCR Regional Intentions Report. [July 2022]. UNHCR Regional Bureau for Europe. Retrieved from: <https://data.unhcr.org/en/documents/download/94176>

Lives on Hold: Intentions and Perspectives of refugees from Ukraine. (2022). UNHCR Regional Intentions Report # 2. [September 2022]. Regional Bureau for Europe. Retrieved from: <https://reporting.unhcr.org/europe-lives-hold-intentions-and-perspectives-refugees-ukraine>

Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine. (2023). UNHCR Regional Intentions Report #3. [September 2022]. Regional Bureau for Europe. Retrieved from: <https://data.unhcr.org/en/documents/download/99072>

Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees and IDPs from Ukraine. (2023). UNHCR Regional Intentions Report #4. [July 2023]. Regional Bureau for Europe. Retrieved from: <https://reporting.unhcr.org/ukraine-lives-hold-intentions-and-perspectives-refugees-and-idps>

Lives on hold: Intentions and Perspectives of Refugees, Refugee Returnees and IDPs from Ukraine. (2024). UNHCR Regional Intentions Report #5. [Summary Findings, February 2024]. Regional Bureau for Europe. Retrieved from: <https://data.unhcr.org/en/documents/download/106738>

Łuczaj, K. (2024). Terapeutyczny Wymiar Wywiadu Socjologicznego: Praktyka Badawcza w kontekście Wyzwań Etycznych. *Studia Socjologiczne*, 1(252), 81-105. <https://doi.org/10.24425/sts.2024.149317>

Niedźwiecka-Iwańczak, N. (2023). Insiders or strangers? “Studies on antagonism to strangers” by Florian Znaniecki as a framework for analysing attitudes towards war migrants from Ukraine on the basis of survey data and observations of Ukrainian signs in the landscape of Wrocław. *Political Science Studies*, 68. <https://doi.org/10.33896/SPolit.2023.68.17>

Oviedo, L., Seryczyńska, B., Torralba, J., Roszak, P., Del Angel, J., Vyshynska, O., Muzychuk, I., Churpita, S. (2022). Coping and Resilience Strategies among Ukraine War Refugees. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19, 13094. <https://doi.org/10.3390/ijerph192013094>

Shevchenko, S. (2022). *Report on The Research Concerning Relationships in Ukrainian Married Couples*. Prepared for UNFPA by Ipsos in Ukraine. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://ukraine.ipsos.com>

unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/postorinkovo_3_doslidzhennya_stosunkiv_v_ukrainskyh_podruzhnih_parah_1.pdf. [=Шевченко, С. (2022). *Результати дослідження стосунків в українських подружніх парах*. Підготовано для UNFPA компанією Ipsos. Отримано з: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/postorinkovo_3_doslidzhennya_stosunkiv_v_ukrainskyh_podruzhnih_parah_1.pdf]

Szczegółowe statystyki dot. osób zarejestrowanych w rejestrze obywateli Ukrainy i członków ich rodzin, którym nadano status cudzoziemca na podstawie specustawy. Stan na 13.08.2024 r. (2024). Retrieved from: <https://dane.gov.pl/pl/dataset/2715,zarejestrowane-wnioski-o-nadanie-statusu-ukr/resource/60089/table>

Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce — wpływ pandemii i wojny na charakter migracji w Polsce. Raport z badania ankietowego. (2023). Retrieved from: https://nbp.pl/wp-content/uploads/2023/04/Sytuacja-zyciowa-i-ekonomiczna-migrantow-z-Ukrainy-w-Polsce_raport-z-badania-2022-r.pdf

Titzmann, P.F., Gniewosz, B. (2018). With a little help from my child: A dyad approach to immigrant mothers' and adolescents' socio-cultural adaptation. *Journal of Adolescence*, 62, 198-206. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.04.005>

Valdimarsdóttir, U. (2023). Mental and physical health outcomes of war migrants. *European Psychiatry*, 66. <https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2023.26>

Wiśniewski, R., Szejgiec-Kolenda, B., Duma, P., Maruniak, E., Komornicki, T. (2024). Refugees from Ukraine in Poland — Differentiation of spatial distribution and impact on demographic structures. *Population, Space and Place*, 30, e2748. <https://doi.org/10.1002/psp.2748>

Одержано / Received 09.09.2024

СВІТЛАНА ШЕВЧЕНКО

Українські воєнні мігранти в Польщі: життя підлітків та їхніх матерів

У статті описано методологію та результати проведеного авторкою якісного дослідження українських воєнних мігрантів у Польщі по двох роках після початку повномасштабної війни. Цільова група: підлітки 14–18 років та їхні матері, які виїхали до Польщі після вторгнення і зараз проживають у Варшаві. Методом очного напівструктурованого глибинного інтерв'ю (N = 25) проаналізовано 12 сімей (12 матерів та 13 їхніх дітей-підлітків). Термін проведення дослідження — січень–березень 2024 року. Основним обмеженням дослідження є зміщення в бік більш благополучних сімей, адже важко було залучити до дослідження тих, в кого складна життєва ситуація та / або дуже травматичний досвід. Сценарій інтерв'ю з жінками та підлітками базово були однаковими, за винятком того, що тему «робота» в розмові з жінками заміняли темою «навчання» в бесідах з підлітками. Проведене дослідження дало змогу доповнити наявні дані та покращити розуміння життєвого шляху українських воєнних мігрантів у Польщі. Трохи більше половини жінок перебувають у шлюбі на момент дослідження, у чверті сімей чоловік теж знаходиться в Польщі. Кожна третя сім'я перебуває у стані розділеної родини, коли жінка з дітьми (дитиною) в Польщі, а чоловік в Україні. Шоста частина сімей розлучилися в період після виїзду. Для переважної більшості Польща постала країною першого вибору під час втечі від війни навесні 2022 року. По двох роках практично у всіх жінок оточення залишається українським, соціальні зв'язки з поляками — слабкими, а інтеграція практично не відбувається. Натомість у підлітків інтеграція через освіту проходить більш успішно, вони дають раду зі встановленням соціальних зв'язків з польськими однолітками (за винятком тих, хто планує повернутися в Україну найближчим часом). Наміри щодо повернення, а також соціальні очікування дуже різняться у жінок та підлітків. Також різними виявилися чинники сприяння адаптації та бар'єри для неї.

Ключові слова: адаптація, війна, жінки, інтеграція, міграція, очікування, підлітки

SVITLANA SHEVCHENKO

Ukrainian war migrants in Poland: lives of the adolescents and their mothers

The article describes the methodology and results of the author's qualitative study of Ukrainian war migrants in Poland two years after the start of the full-scale war. Target group: adolescents aged 14-18 and their mothers who left for Poland after the invasion and now live in Warsaw. 12 families (12 mothers and 13 of their children) were analyzed by the face-to-face semi-structured in-depth interview method (N = 25). The term of the study is January-March 2024. The main limitation of the study is the shift towards more prosperous families because it was difficult to involve in the study those who have a difficult life situation and / or a very traumatic experience. The guides of the interviews with women and adolescents were basically the same, except that the topic of "work" in the interviews with the women was replaced by the topic of "education" in the conversations with the adolescents. The conducted research made it possible to supplement the existing data and to improve the understanding of the life path of Ukrainian war migrants in Poland. A little more than half of the women are married at the time of the study; in a quarter of the families the husband is also in Poland. Every third family is in the state of a divided family, when the woman with her children (child) is in Poland, and the husband is in Ukraine. A sixth of the families divorced in the period after leaving. For the majority, Poland became the country of first choice when they were fleeing the war in the spring of 2022. After two years, almost all women are surrounded by Ukrainians, social ties with Poles are weak, and integration is practically non-existent. On the other hand, integration through education is more successful among adolescents, they are able to establish social ties with Polish peers (with the exception of those who plan to return to Ukraine in the near future). Intentions to return, as well as social expectations, differ greatly between women and adolescents. Also, the factors promoting adaptation and barriers to it turned out to be different.

Keywords: adaptation, war, women, integration, migration, expectations, adolescents